

EESTI KIRJANDUS

SISU:

R. PÖLDMÄE: Eesti vennastekoguduse kirjandusest XVIII sajandi keskel.

B. Kangro: Mõni sõna esimestest eesti sonetidest.

E. BLUMFELDT: Eesti Kirjanduse Seltsi Arhiiv.

Lisand Eesti ühiskeele häälendamise küsimusele.

E. RAUDSEPP: Puškin — Valik luulet.

K. A. HINDREY: P. Speek — Attaboy!

H. PAUKSON: A. Maurois — Inglased.

P. VIIRES: J. Aavik, H. Jänes, A. Meissaar ja O. Parlo — Euroopa kirjanduse pääjooni I.

E. LAUGASTE: H. Tampere — Eesti rahvaviisiide antoloogia I.

A. KARISTE: Minu teose arvustajale.

N° 6

25. juuni

1936

EESTI KIRJANDUSE SELTSI VÄLJAANNE

KUUKIRI

EESTI KIRJANDUS

1936 ASUTATUD 1906. XXX

Ilmub iga kuu lõpul, piltidega.

Tegev ja vastutav toimetaja D. PALGI.

Toimetus:

P. ARISTE (rahvaluule), H. KRUUS (ajalugu), F. LINNUS (rahvateadus), A. SAARESTE (keel), FR. TÜGLAS (kirjandus).

Käsitõlke tagasisaatmiseks lisatagu postmargid ligi. Avaldatud käsikirjad hoitakse alal ainult sellekohasel soovil. Toimetus jätab enesele õiguse avaldada käsikirju lühendatud kujul.

Toimetus ja talitus: Eesti Kirjanduse Seltsi büroos, Suurturg 12, Tartus, telefon 6-01, avatud argipäevil kella 9—15.

Tellimishind: aastas 5 kr., poolaastas 2 kr. 50 s., veerandaastas 1 kr. 25 s., üksiknumber 50 senti.

Tellimisi võtavad vastu talitus, kõik postiasutised, raamatukauplused ja Eesti Kirjanduse Seltsi usaldusmehed.

Postil kaotsiläänud numbrid saadetakse hinnata uuesti ainult siis, kui sellest on teatatud talitusele hiljemalt kuu aega pärast numbri korrapärasest ilmumisaega.

Üksiknumbrid on müügil järgmistes raamatukauplustes:

Tartus: Eesti Kirjanduse Seltsi Büroo, Suurturg 12, tel. 6-01. Akadeemiline Kooperatiiv, Ülikooli 15, tel. 63.

„Noor-Eesti“ k/ü., Rüütli 11.

K/ü. „Postimees“, Suurturg 16, tel. 2-50.

J. Krüger, Rüütli 11, tel. 7-60.

Tallinnas: Tallinna Eesti Kirjastus-Ühisus, Pikk 2, tel. (20)4-49. Suur-Karja 23, t. (2)15-31.

K/ü. „Rahvaulikool“, Jaani 6, tel. (20)6-66. Harju 48, tel. (2)24-49.

A. Keisermann, Kinga 5, tel. (2)14-51.

Narvas: „Pressa“, ajakirjanduse keskladu, Hermann 11.

Viljandis: „Pressa“ ajakirjanduse keskladu, Tartu 3.

Kuulutused teksti järel: lehekülj 30 kr., pool leheküljele 15 kr., veerand leheküljele 8 kr.

Varemad aastakäigud. Aastakäigud I—XII (1906—1917) on müügil otsas. Saada on aastakäike XIII—XVIII (1918/19—1924) hinnaga à 3 kr. 60 s. XIX—XXIII (1925—1929) hinnaga à 5 kr. ja XXIV—XXIX (1930—1935) hinnaga 6 kr., nahkköites 2 kr. kallim.

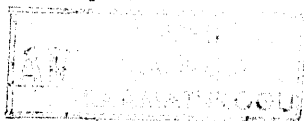
Mõningaid üksiknumbreid on saada alates 1907. aastast hinnaga 50 senti number.

Tellige raamatuid Eesti Kirjanduse Seltsilt! Saatke oma aadress nimestikkude ja tutvustajate saamiseks. Raamatukogude varustamine kõigi raamatutega. Raamatute köitmine. Nõudke tingimusi!

EESTI KIRJANDUSE SELTS

Suurturg 12, Tartu, tel. 6-01, posti jooksev arve 20-36.

Ar 936P
Eesti

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KUUKIRI

TARTUS

JUUNI 1936

NR. 6

EESTI VENNASTEKOOGUDUSE KIRJANDUSEST XVIII SAJANDI KESKEL.

1.

Raske on algaja sulega kirjutada midagi meie vanemast kirjandusest, sest et olemasolevad andmed on korduvalt läbi sõelatud, ja uusi pole kerge avastada kodustes oludes. Kirjutada aga midagi vanemast vennastekoguduse kirjandusest, see on julge katse luua mitte millestki: puuduvad vajalised selgitavad allikad ja on üsna jäljetult kadunud uuritavad teosed ise, mis kunagi kodu- või välismaal vargsi trükitud või koguni käsikirjaliselt käibele lastud. Tuleb teha õieti kahekordset tööd: enne avastada kirjandus ja alles siis asuda selle uurimisele!

Pole ka ime, kui seesuguste raskuste tõttu meie senised kirjanduslood on jätnud hoopis kõrvale selle ajajärgu. Keelu- aegade varjus elades meie herrnhutism on olevikule pärandanud tõesti vähe kõigilenähtavaid asitõendeid. Kuid selle voolu rahvahulki haarav mõjukus on kestnud kauemini terve sajandist ja ulatunud kaugelt üle paljude teiste vaimu- suundade elu- ja löögivõimest. Selle väljajätmine meie kirjandusloo tervikpildist on olnud siis lausa ülekohtune proportsiooninõutele. Tõepoolest sisuliselt on vennastekoguduse kirjavara küll kaugel ilukirjandusest tänapäevases mõttes, kuid seda on ju meie vanem kirjandus oma usulise tarbesuunaga täies ulatuses. Mis puutub aga herrnhuutliku kirjanduse kultuuri- ja ajaloolisse tähendusse, siis sellest seisukohast jäävad maha mõnedki üldtuntud perioodid, sest peamiselt just vennastekoguduse eluvoolus hakkasid esmakordselt suurema aktiivsusega kaasa lööma maa pärisrahva enda haridusalged ja loomisjõud.

Meie vennastekoguduse kirjanduse uurimise pioneeriks on prof. G. Suits, kelle artikkel „Vanemast vennastekoguduse kirjandusest“ (koguteoses „Raamatu osa Eesti arengus“, Tartu 1935) on õieti esmakordseks ulatuslikumaks sõnavõtuks sellest mõjurikkast, kuid hämaraksjäänud ajajärgust. Uurimuses esildatud põhifaktid moodustavad aluse ka käesolevale kirjutisele, mis tahab küsimusse omalt poolt lisavalgust tuua mõningate uuemate andmete toetusel ja võimalust mööda sama uurimisala ka ajalisel mõne aastakümne ulatuses edasi viia.

2.

Vennastekoguduse misjonitöö algust Baltimail loetakse 1729. aastast, mil saabus Saksamaalt kohalike pastorite kutsel rühm käsitöölisi-jutlustajaid Volmari mõisa pietistliku kindralilise von Hallart'i juurde, kust hakati uut õpetust levitama üle kogu Liivimaa. Innukale kihutustööle pakkusid soodsat pinda meie selleaegsed kiriku- ja haridusolud: Põhjasõda oli hävitanud rootsiaegsed reformi-algatused, nii et pärisorjusse surutud talupoeg ei mõistnud enam kõige lihtsamaidki ristiusu põhitõdesid ning oli pastori teadmata andunud suuremas ulatuses katoliiklike tähtpäevade pühitsemisele, ohverdamisele pühades paikades ja igasugustele muudele paganlikele uskumustele¹⁾. Nende pahede vastu oli seni võideldud piitsa ja kaagisambaga, mitte aga tõelise kristianiseerimise püüdega. Rahva seas valitsevat ebausku ja vaimupimedust olid tunnetanud senist suuremal määral küll Halle pietistliku kooliga pastorid, kuid nemadki olid jõuetud oma kümnetuhandehingelistes kogudustes pahesid põhjani hävitama. Seetõttu olid nemad esimesed, kes pöördusid abisaamiseks 1720-ndail aastail elava hooga tõusva vennastekoguduse poole ja tervitasid esimesi läkituslasi kui ammuoodatud abilisi koguduste usu elu korraldamisel. Vennastekogudus pidas end luterliku kirikuga kokkukuuluvaks, sest tema dogmaatika ühtus põhijoontes Lutheri omaga, erinedes viimasest ainult üksikküsimustes. Pietismile see lähenes aga suurel määral oma vagatseva ja tundetoonitatud armuõpetusega.

Ka valitsev aadel toetas mitmeti herrnhuutlaste algatusi, sattudes lausa vaimustusse diplomaatliku ja vaimurikka herrnhuutlaste juhi, krahv Zinzendorf'i külaskäigust Liivimaale 1736. a. Sõdades ja katkuhädades masendatud mõisniku meelelaad polnud veel täiel määral toibunud karmiks talupoja päris-

1) H. Plitt, Die Brüdergemeine und die lutherische Kirche in Livland, lk. 99—100. Gotha, 1861.

orjastamiseks, vaid kaldus mõnevõrra herrnhuutlaste vendlustaotlevate jutluste mõjul talurahva aineliste hädade parandamiselegi²⁾). Seda suunda aimas ka talupoeg ise, pöördudes erilise innukusega uute usukuulutajate poole, kes pakkusid pealegi surnud dogmaatika asemel elavat jumalasõna talupojale vastuvõetavas lihtsuses. Muidugi vapustas talupoja primitiivset tundeelu ka herrnhuutlik pisaratevalamine Kristuse verehaavade pärast, samuti kinniste palvetundide salapärasus ja vastuvõtt kogudusse omapärase loositõmbamisega, mis võis näida peaaegu nagu muistse ohvriteenistusena. Pole siis ime, kui seesugune murranguline järk rahva usuelus tootis rohkesti ka kristliku õpetuse äärmisi moonutisi, mis kaldusid kohati hädaohtlikku usumäratsemisse. See oli ometi seni kirikule võõraks jäänud talupoja virgutamine aktiivsele usuelule, mille jäljed ei kustunud enam nii kergesti.

Suures ärkamishoos kalduti hoopis kõrvale tõrjuma seni valitsenud luterlikku kirikut ja esikohale tõstma värskeltrajatud vennastekoguduse palvemaju. Kuulsa Volmari „Tallmäe“ palvemaja ja läti talupoegade jaoks asutatud herrnhuutliku seminari kõrval tekkis mujalegi vendade „koole“, mis rajati küll rahva-õpetamise ettekäändel, kuid tegelikult need muutusid peatselt herrnhuutliku lahkõpetuse keskkohaadeks. Eesti ala lõunaosas kujunesid tähtsamaiks tsentrumiteks Kambja kihelkond praost Sutor'iga juhtivas osas, Urvaste kihelkond pastor Quandt'i ja tema abiliste juhtimisel ning Võnnus eriti Kriimani mõis selle omaniku Gavel'iga. Kuid ka Tallinnas ja selle ümbruskonnas tõusid teguvõimsad vennastekogudused.

Palvemajades harrastati valitsevast kirikust erinevaid vaimlikke kombeid (jalgade pesemine, pattude pihtimine, „armusöömaajad“ jne.), jaotati osavõtjad kooridesse perekondliku seisualusel ja pandi nende juhtideks rahva seast etteküündinud eestseisjad ja abilised.

Kuid herrnhuutlikud läkituslased olid varakult tähele pannud ka Baltimaade pärisrahvaste haridustarbeid, mida polnud suutnud rahuldada senised ülemseisuslikud hingehooldajad. Uute usutõdede mõistmiseks pidi antama rahvale ka kirjaoskust ja omakeelset kirjandust. Krahv Zinzendorf'i kaasabil oli suudetud viimaks välja anda eestikeelne Piibel (1739), mis levines muidugi rohkesti ka vennastekoguduse ringkondades, sest et need olid virgunud erksamale usuelule kui teised talupojad.

2) A. T o b i e n, Die livländische Ritterschaft II, lk. 121. Berlin 1930.

Herrnhuutlaste poolt usuelule ja kirjasõnale virgutatud eesti talupoega pidas silmas ka pietistlik pastor Eberhard Gutsleff, kui ta kirjutas oma teose „Hanso ja Mardi jut“ (1739), mis rõhutab vennastele omast vagameelsust ja pühakirja armastamist ning ihaleb visionaarsete ennustuste eelaimustes³⁾.

Ka teine selleaegne haruldane vagajuttude kogu „Viis head jutto Ühhe Õppetaja ja usklikko Tallopoia vahhel“ (Tallinn, 1740) arvestas vist mõnevõrra uue usuliikumise õpetussuundi, kuigi küll negatiivsest seisukohast. See teos on kirjutatud täiel määral propagandalise sihiga: tutvustada kerges kahekõne vormis talurahvale äsjailmunud eestikeelse Piibli sisu, iseloomustada ja hinnata üksikuid Piibli raamatuid ning lõpuks võidelda ka talurahva seas liikuvate väärarvamustega piiblitõlke suhtes. Kõigepealt polemiseeritakse Piibli hinna kallikspõlgajatega; siis nendega, kes peavad kogu Piibli ilmumist eesti keeles ülearuseks talurahva suure arenematuse ja pärisorjusest johtuva ajapuuduse pärast. Viimaks pannakse talupojaga jutlevat pastorit mainima ka äsjaseid virgumisi koguduste usuelus ja seisukohta võtma nende suhtes, kes jumalasõna „selget õppetust ueks ussuks nimmetavad“. Siin on kahtlemata mõeldud herrnhuutlaste lahkprüüdeid, kelle kohta siis arvatakse kokkuvõtlikult: „Mis häbbematta assi on se nüüd kui vaene muld ja põrm ni minnatark on, et ta teistvisi arvab ja kõnneleb, kui Jumala pühha sanna õppetab“. Samuti peab teos polemiseerima Vana Testamendi, kümne käsu, ristimistalituse ja armulaua põlgajatega, kes olid jällegi herrnhuutlased. Autori enda seisukoht on aga tagasihoidlikult pietistlik, pooldades Piibli kõigi eri raamatute süvendatud lugemist, et leida igäihest mõõdukalt moraali igapäevase elu jaoks. Seejuures jäetakse eriliselt välja tõstmata ilmutus- ja prohvetiraamatute müstika; tavaliselt aga just lahkusulised liialdajad omistavad neile raamatuite suurimat tähelepanu.

Need teosed on siis mõlemad ilmlikkude jutukogude eelvarjudena mõjustatud herrnhuutlikust massiliikumisest, sest et see oma rahvalähedusega pidi tahes-tahtmata jälgi jätma rahvahariduse ja -kirjanduse söödimaile.

Nagu öeldud, herrnhuutlaste põhiline vaen dogmaatilise kirjasõna seletamise vastu kaldus meilgi keskselt seisukohalt kõrvale tõrjuma Piiblit, luterlikku katekismust, valitsevaid palve- ja lauluraamatuid. Neid hakkasid ikka rohkem palve-

3) G. Suits, Vanemast vennastekoguduse kirjandusest. Koguteoses „Raamatu osa Eesti arengus“, lk. 74—75.

tundidel asendada Saksamaalt sisetoodud herrnhuutlikud liturgia- ja lauluraamatud, Zinzendorfi enda usuõpik („Lehrbüchlein“), piiblisalmide valimikuline „loosungiraamat“, milles anti iga päeva jaoks mingi piiblisalm elujuhiseks, ja herrnhuutliku interpretatsiooniga Piibli osade tõlked. Neid raamatuid nad pidasid oma õpetuse põhiteosteks. Varakult hakati seda kirjandust tõlkima ka Baltimaade pärisrahvaste keeltesse, et sellega asendada senist usulise kirjanduse väikesearvulist põhivara. Kui talurahvas ei osanud veel küllaldaselt lugeda, siis püüdis ta seda oskust omandada ainuüksi herrnhuutlaste südamlike lauude pärast, väidab H. Plitt.

Kuid hoogsalt alustatud ürituste iga osutus ootamatult lühikeseks: juba 1742. aastal loodi rüütelkondade ja konsistoriumide ühisel algatusel komisjonid herrnhuutliku õpetuse ja selle mõju jälgimiseks eri kihelkondades, ja enne juurdlustöö lõpetamist keelas Vene keisrinna Jelizaveta oma 1743. a. 16. apr. antud käskkirjaga herrnhuutlaste misjonitegevuse Vene riigi piirides, sest et see oli nähtavasti juba liiga hädaohtlikult kallutanud alamkihid usuvabaduse ja -liialduse teele, ähvardades tõsiselt valitsevate kihtide autoriteeti ning riigi siserahu. Seejärel saadeti välismaised herrnhuutlased Venemaalt välja, keelati kirjavahetuse pidamine nendega, suleti äsja-asutatud palvemajad ja kõrvaldati käigust ka nende vargsi sisetoodud ja tsenseerimata kohal trükitud raamatud. Kindralkuberneri memoriaalis keisrile ⁴⁾ kõneldakse muu hulgas herrnhuutlaste poolt sisetoodud raamatute konfiskeerimisest (ja mõeldakse muidugi sellele järgnevast hävitamisest!). Neid olevat kokku 2000 eksemplari. Kui palju hävitati aga värskeltsiginenud kodumaist kirjandust, on hoopis teadmata. Igal juhul see oli suurimaks inkvisitsiooniks eestikeelsele raamatule, liiati teostatud seesuguse põhjalikkusega, et neist väikestest, kuid ometi elava veenmisjõuga raamatuid pole meie päevini säilinud ühtki eksemplari ega isegi täpsemat olemasolu teadet. Alles viimased aastad on veidi katet kergitanud sellelt tumedalt küsimuselt. Nüüd teame juba ühteist eestikeelse Piibli ilmumise kaasaegsest rahutust kõrvalharust meie kirjanduses, mis vajab aga veel edaspidigi üksik-asjalisemat selgitust.

3.

Eespoolmainitud vagajuttude kogu „Hanso ja Mardi jut“ sisaldab peale muu ühe „tõestisündinud“ vagameelse lambakar-

4) Vt. J. Ph. Fresenius, Nachrichten von Herrnhutischen Sachen, VII Sammlung, lk. 7—8. Frankfurt u. Leipzig 1751.

jase, Kuseni Hinriku eluloo, milles ühtuvad pietistliku ja herrnhuutliku südameusklikkuse piirid. Selle jutukese tõlkijat ei saa aga otsida teose väljaandjate, Tallinna pietistide tööringist, vaid selleks peame pöörduma hoopis Eesti lõunapiiri äärde, Urvaste kihelkonda, kus toimus elav pietistlik äratustöö. Juba XVII sajandi keskel võitles Urvaste pastor Johann G u t s l e f f agaralt rahva ebaususe vastu, avaldades muu seas ka tuntud piksepalvet „Wota Picken“ sisaldava teose „Kurtzer Bericht und Unterricht von der Falsch-heilig genandten Bäche in Liefeland Wöhhand“ (Tartu 1644). Põhjasõja laastamistes süvenes aga ebausku endisel määral. Ka pastor Heinrich W o l l i n (ametis 1718—1731) hoolitses agaralt rahvahariduse tõstmise eest ja hävitas hulgaliselt pühakspeetavaid hiisi ja muid paganlikke mälestusmärke⁵⁾, nagu Urvastes üldse näis kauemini kui mujal jätkuvat paganlike ohvripaikade ja katoliiklike pühadusjäänuste austamist, sest et katoliku kiriku mõjud olid kihelkonnas eriti suured.

Pastor Wollini tegevust toetas agaralt Urvaste eesti soost köster Adam K o l j o . Ta oli ametisse astunud 1725. aastal ja teotses köstrina „truult ja virgalt“ 34 aastat, teenides nii pastori kui ka saksa ja eesti soost koguduseliikmete üksmeelse poolehoiu. Ta suri 9. juulil 1759. aastal. Tema surma sissekanne Urvaste kirikuraamatus nimetab teda surres 60-aastaseks, nii et ta sünniajaks võis olla umbes 1699. aasta. Sellele räägib aga vastu 1750. a. visitatsiooni protokoll, milles köstri eaks antakse siis juba 67 aastat, nii et selle järgi sünniaastaks pidi olema umbes 1687. Usaldatavam on muidugi kirikuraamatu teade, mille kaudu saadud sünniaeg on ka paremini kooskõlas köstri elukäiguga: umbes 26-aastaselt asunud ametisse ja eriti agaralt teotsenud järgmise pastoriga koguduse äratamistöös oma parimas meheas 1740-ndate aastate paiku. Ka ta laste iga sobib nende andmetega.

Pastor Wollini „järglaseks ametis ja abielus“ sai Weimarist tulnud teoloog Johann Christian Q u a n d t , kes laulatati 1732. a. ühtaegu Urvaste koguduse ja eelmise pastori lesega. Juba Jena ülikoolis õppides oli Quandt ühes teiste pietistlike üliõpilastega sõlminud mingi sõpruslepingu Zinzendorfi lähedaste herrnhuutlastega⁶⁾. Urvastesse tulles pidi noor pastor valuga nägema

5) Urvaste kirikuraamat 1727—1761, Riigi Keskarhiivis. Nende ja muude Urvaste kohta käivate materjalide leidmisel on mulle lahket abi pakkunud hr. B. Kangro, kellele siinkohal ütlen palju tänu.

6) J. Chr. Quandt'i (noorema) elulugu ajakirjas „Nachrichten aus der Brüdergemeine“ 1851, lk. 432—457. Sellest ka üks lõunaestli-murdeline tõlge minu käes.

rahva suurt vaimupimedust ja poolehoidu ebausule ning muile ebakõlblaile harjumustele 7). Alamkihtide usulisi vajadusi tõsiselt arvestava pietistina hakkas Quandt peatselt ühes oma ärganud koduõpetajaga suuremas ulatuses tegema misjonitööd. Ärkamismeeleolusid süvendasid omalt poolt mitmesugused „imed“ kihelkonnas, nagu vahaküünla kustumine ja uuestisüttimine iseendast kiriku altariil 1736. a. oktoobris, milline juhtum on teatava aukartusega kantud muude tähtsamate sündmuste hulgas ka Urvaste kirikuraamatu kroonikaosasse, tõenäoselt Quandt'i enda käega.

1736-ndal ja järgnevail aastail tekkis koguduses suurem ärkamisliikumine, nii et pastor pidi varsti algust tegema korraliste palvetundidega. Neist võtsid algul osa ainult Quandt'i lähemad töökaaslased, kuid varsti kasvas usujanuliste arv sedavõrd, et oldi sunnitud korraldama avalikke ühispalvetunde. Enamkogenud koondati eri ringidesse, mille arv kasvas mitmekümnele. Ühe aasta jooksul oli kogudus täis jutlustajaid, nii et igasuguste ruumide kitsaksjäämine sundis koosolekuid pidama metsas lahtise taeva all. Isegi lapsed ei jäänud puutumata sellest „magusast armutundmisest“.

Massiline ärkamine tõi suurel määral avalikuks ka rahva ebausku: oli endiselt aus peetud 70—80 ohvrikohta, kuigi neid olid ka eelmised hinge karjased üsna karmilt rünnanud. Nüüd aga pakkusid rahva enda liikmed vabatahtlikult abi seniste pühamate kaotamiseks. Pastor hävitaski ühes oma koduõpetaja ja köstriga kahe nädala kestel 24 ohvrikohta ning laskis need üles künda ja vilja peale külvata, „et nende mäletus ärrä kaos“. Ka tema poeg meenutab oma eluloos juhtumit, kuidas isa „üts kõrd 3 pähnapuud ütte kõrge kottusse pääl lask mahha ragguda n. sesama paiga pääl ärra pallotada“.

Ka muud ebausukombed talurahva argielust tulid avalikuks ja määrati hävitamisele. Quandt rajas sageli terved oma jutlused rahvalt kuulnud uskumustele, tembeldades neid armutult kuradi pärandiks. Loomulikult selles arveteõiendamises ka „häbiväärne laul, tants, torupill ja karglemine langesid ära isenesest ilma sunduseta“. Tähendab, juba sellest ajast peale algab mõnes paigas langus rahvaloomingus. Selle tagajärjel on ka meie rahvaluulekogudes väga iseloomustavalt tühjad laigud maa-alalt, mis algab Tartu linnast ja ulatub paari-kolme kihel-

7) Th. Harnack, Die luth. Kirche Livlands u. die herrnhut. Brüdergemeinde, lk. 58—59. Erlangen, 1860.

konna laiuselt lõuna poole keelepiirini välja⁸⁾. Muidugi leidub sel alal ka mõni koht, kus rahva luulevara jäi puutumata herrnhuutlikust rünnakust, kuid üldpilti see ei muuda, küll aga tasan-dab auke statistikas.

Quandt'i agara äratamistöö juures tekkis loomulikult ka mitmesuguseid liialdusi, kuid pastor taltsutas need hoolsa järele-valvega. Liikumise edukust vaenustasid küll mõningad mõisnikud ja ilmlikud talupojad, kuid neid tabasid järjekindlalt rasked saatuselöögid, mida peeti jumalikeks ilmutusmärkideks. Tõeliselt möllanud samal ajal (1738. a. kevadel) ka Urvastes kogu maad tabanud epideemia, nagu seletab kroonikaraamat, kuigi see ei ole hästi kooskõlas tegelikkude kirikuraamatu surma-andme-tega. Kahe- kuni kolmekordseks tõuseb suremus Urvastes küll 1739. ja 1740. a. vahetusel, kuid ka siis oli tegemist nähtavasti mingi lastehaigusega, mis täiskasvanuid vähe puudutas. Näib üldse, et Quandt isegi oli kerge uskuma imesid ning kaldus neid omalt poolt liialdavalt valgustama.

4.

Need sündmused on Quandt'i enda poolt pikemalt kirjeldatud Ülemkonsistoriumi uurimisprotokollis lisaseletustes⁹⁾. Olen neid siinkohal pikemalt refereerinud, sest et need on otseselt seotud ka kirjan-duslikult tähtsate küsimustega. Nimelt oli Quandt koguduse äratamistööd alustanud ja suurema edukusega edasi viinud just tema poolt 1736. a. tõlgitud väikese raamatukese „Kuseni Hinriku lugu“¹⁰⁾. See on lihtne jutustis Rügeni saare lambakarjasest, kes jõuab usulisele ärkamisele ja tõsiselt kristlikele eluviisidele jumalasõna hoolika lugemise teel. Nähtavasti selle idüllilise jutukese lihtne südamlikkus ja veendunud usklikkus olid sedavõrd uudsed ja haaravad lihtsameelsele eesti talupojale, et suutsid teda paremini äratada kristlikule armu-õpetusele kui ametlik kirik oma kanooniliste kirjadega ja laia-ulatuselise usuõpetuse-süsteemiga. Moodsa sõnaga öeldes: see on olnud elulähedasemaid raamatuid eesti keeles, mis on otseselt mõjutanud rahva maailmavaadet ja viinud täispõrdelistele suunamuutmistele.

Quandt'i enda kirjeldus nimetab rahva äratamise tegurina siiski ainult Kuseni Hinriku lugu. Kuid 1743. a. herrnhuutlaste

8) Vrd. R. Viidebaum ja O. Loorits, Eesti rahvaluulekogude statistiline ülevaade — koguteoses „Vanavara vallast“, lk. 195—219. Tartu 1932.

9) Trükitud osaliselt H. Piitt'i mainitud teoses, lk. 101—104.

10) Piitt, op. cit., lk. 101—102.

ülekuulamise protokollides on jälgi ka muu kirjanduse olemasolu ja mõju kohta ¹¹⁾. Ülekuulamistest selgub muu seas ka, et Quandt oli Tallinnas trükkida lasknud v a g a j u t t u d e k o g u, mis sisaldas Kuseni Hinriku loo kõrval veel kaks juttu — üks „väikesest Jörgelist“ ja teine „vaesest tütarlapselt Armillest ¹²⁾. Neid on hiljemini mitu korda uuesti trükitud, muide ka teoses „Kalli Me-Pissara Kristusse Havu Paest“ (1779), võimalikult äratrukina ka Quandt'i väljaandest. Urvaste köstri Adam Koljo tunnistuse järgi jutukesed olevat tõlgitud seitsme aasta eest, see on parajasti 1736. aastal, mil Quandt alustas oma äratamistööd. Kahjuks ei nimeta tunnistaja täpsemalt, kas „tõlkida-laskja ja trükki-toimetaja“ Quandt'i kõrval oli tegevuses veel teisi isikuid. Quandt'i teose trükkitoimetajana nimetab ülekuulamisel ka Võnnu pastor Steindorf, kes olevat juba mitme aasta eest näinud raamatut liikumas tema koguduse rahva käes. Nende andmete põhjal saame pidada Joh. Chr. Quandt'i teose väljaandjaks ja tähtsamaks levitajaks, suure tõenäosusega ka tõlkijaks.

Kuid jutukogu saamine ja esimene edukus rahva seas ei olnud siiski veel otseselt seotud herrnhuutlastega, kes tulid Urvastesse alles 1738. a. ¹³⁾, vaid märgivad eeskätt Quandt'i enda kui herrnhuutliku kallakuga pietisti iseseisvaid saavutusi. Oli ju Kuseni Hinriku loo põhituumgi rajatud pastori hoolikale hingehooldamisele ja katekismuse- ning Piibli-lugemisele. Kuid jutustises juhatab pastor Hinrikule kätte ka pietistliku Arndt'i palveraamatu ja Riia lauluraamatu, mis olid herrnhuutlastelegi vastuvõetavad teosed.

Nähtavasti aga herrnhuutlik kihutustöö andis varemini-trükitud teose levikule uue hoo, nii et see jõudis ka teistesse kihelkondadesse (andmeid Rõuge, Võnnu ja Kambja kohta), kuhu need olid toodud Urvaste pastoraadist.

Quandt'i poolt proovitud Kuseni Hinriku loo edukus rahva seas sundis nähtavasti ka Tallinna pietiste seda juttu paigutama oma 1739. a. väljaantud „Hanso ja Mardi jutuks“ nimetatud kogusse, kuna peale kristliku moraali jutuke otseselt propageeris ka Piiblit, mis oli samal aastal eesti keeles välja antud ja vajas hädaliselt tutvustamist. Et Quandt'i väljaanne on tõenäoselt olnud lõunaeesti-murdeline ja Gutsleff'i oma põhja-eesti keeles, siis on võimalik küll nende tõlkimine iseseisvalt; kõigiti usutav on aga Quandt'i väljaande otsene mõju oma järglasele, sest olid mõlemad ju trükitudki Tallinnas.

11) Protokollid leiduvad Läti Riigiarhiivis, Riias.

12) Täpsed pealkirjad on teadmata.

13) P l i t t, op. cit., lk. 100.

Nagu öeldud, jõudsid herrnhuutlased Urvastesse Quandt'i kutsel 1738. aastal, tekitades vaibuvast usuelust uusi virgumisi. Nende mõjul asutati 1740. a. Urvaste kiriku lähedale Uue-Antslasse Pakla talu maale nn. Vastsetare palvemaja, mille ehitamiseks oli koguni Vana-Antsla mõisaomanik ja ülemkirikueestseisja Valentin v. Loewenstern kinkinud veidi enne surma 50 rubla¹⁴). See oli üheks varasemaks iseseisvaks vennastekoguduse palvemajaks meie alal, mis pärast mitmel korral uuesti üles ehitati. Kuid ka ilmlikku haridust ei jätnud Quandt unustusse, vaid ehitas omal algatusel kiriku lähedusse koolimaja, mille jaoks kulutatud isiklikud rahasummad ta sai hoopis hiljemini tagasi kirikukassast.

Ka uues puhangus ei jätnud eestikeelses kirjasõnas kogenud Quandt oma energiat rakendamata. Juba varakult ilmus talurahva palvekoosolekuile maakeeles trükitud herrnhuutlaste lauluraamat. Seda püüti võimalikult ainuvalitsevaks teha ühistel palvetundidel ja levitada rohkesti rahva seas ka koduseks tarvitamiseks, et hoopis kõrvaldada põlatud kirikulauluraamatut¹⁵). Kes oli aga selle väljaandjaks? Jällegi Urvaste köstri Adam Koljo tunnistust mööda olevat vennastekoguduse lauluraamatu tõlkinud ja Tallinnas trükkida lasknud pastor Joh. Chr. Quandt. Samas linnas trükiti teatavasti J. Köler'i trükikojas 1742. a-l ka lätikeelne vennastekoguduse lauluraamat, millest on säilinud üks eksemplar Saksamaal Herrnhuti raamatukogus¹⁶). Eestikeelne lauluraamat peaks olema trükitud umbes samal aastal või veidi varem. See oleval sisaldanud 21 herrnhuutlikku laulu¹⁷), mis olid arvatavasti kõik tõlgitud saksa keelest lõuna-eesli murdesse.

Sellest vennastekoguduse lauluraamatust ei ole säilinud ühtki eksemplari ning seda pole seni registreerinud ükski raamatute nimestik ega leksikon. Mõningad katkendid sellest arvan siiski olevat leidnud. Eesti Kultuuriloolises Arhiivis leidub üks vanem vennastekoguduse käsikiri¹⁸), mis sisaldab väga primitiivsesse puukaantesse köidetult mitu käsikirjalist eri vihku ja alguses ning lõpus trükkteoste katkendeid. Köite keskel leidub mõningaid 1738. aastaga dateeritud lõuna-eesli murdelisi jutlusi ja herrnhuutlikke laule. Olen seda käsikirja võrrel-

14) Urvaste kirikurmt. 1727—1761.

15) H a r n a c k, op. cit., lk. 87—88.

16) G. S u i t s, op. cit., lk. 78—79.

17) Urvaste visitatsiooni protokoll 1750. a-st, ERKA.

18) ERM, Vennastekogudus 1, EK1A.

nud Urvaste kirikuraamatu sissekannetega Quandt'i ametisoleku ajast ja võinud konstateerida täielist käekirjade ühtelangelmist, nii et kõnesoleva käsikirja-vihu autoriks võime julgesti Quandt'i pidada. — Samas köites leidub veel hoopis primitiivsema käekirjaga väike lauluvihk, millega võrdub käekirja poolest üks teine iseseisev laulukogu¹⁹⁾. Neid võib pidada mõnele Quandt'i lähemale kaastöölisele kuuluvaks.

Kuid sama segaköite algusse on paigutatud neli trükitud raamatulehte, millel leidub vennastekoguduse laule lõuna-eesti murdes. Et need lehed ei kuulu ühegi teadaoleva trükitud teose juurde ja põlvnevad trükitehnilistegi tunnuste järgi otsustades kindlasti XVIII sajandi esimesest poolest, siis võime neid pidada 1743. a. konfiskeeritud ja hävitatud vennastekoguduse lauluraamatu viimasteks katkenditeks. Küsimusse võiks ju tulla veel 1747. aastal Saksamaal Marienbornis trükitud 58 laulutõlkega lõuna-eesti-murdeline lauluraamat²⁰⁾, kuid viimase saadaolevaid laule kõnesoleva katkendi omadega võrreldes ilmneb erinevus ortograafias. Pealegi elas Quandt'i tõlgitud lauluraamat üsna visalt edasi ka keeluaegadel, ja on öieti ime, et sellest pole säilinud ühtki tervet eksemplari.

Sama köite lõpus leidub ka defektne valimik Taaveti lauluraamatust, mis on küll iseseisva paginatsiooni ja pealkirjaga, kuid võib kuuluda mõne samaaegse kirikliku käsiraamatu juurde.

Mõnikümmend aastat hiljemini on ilmunud raamat, mis sisaldab ilimumisaastaga 1779 märgitult puritaanliku inglase Thomas Wilcox'i vagatseva traktaadi „Kalli Me-Pissara Kristusse Havu Paest“ ja jätkuva paginatsiooniga, kuid 1776. aastaga tähistatud „Kolm Vaggausse Eenkojut“. Teise osa sisu moodustavad eespoolmainitud kolm vagajuttu, mis on võimalikult ka muutmatult ära trükitud Quandt'i vastavast väljaandest. Selle 1776.—1779. a. trükitud raamatu lõppu on paigutatud veel mitmes eri valimikus vaimulikke laule, millest väärrib erilist tähelepanu viimasel 24 leheküljel esinev 20-laululine kogu, mis pole jällegi muud kui Quandt'i lauluraamatu uustrükk väheste ortograafiliste parandustega. Sama laulukogu on veel kolmandat korda trükitud Alexander Raudial'i tõlgeteoses „August Gottlieb Spangenbergi ülle neide Paavli Sõnnu...“ (ilm. Tartus 1807), pärast seda, kui oli ilmunud juba Quandt'i poja redigeeritud ja pastor H. A. Erxleben'i trükki toimetatud 456 lauluga lõuna-eesti-murdelise vennastekoguduse lauluraamatu „Mõnne vastse Vaimo-

19) ERM, Vennastekogudus 6, EK1A.

20) Vrd. G. Suits, op. cit., lk. 79—80.

likko Laulo“ esimene osa (Barbi 1802). Nähtavasti siis vanema Quandt'i tõlgitud ja esimese hooga talurahva südameid vallutanud väike lauluvihik oma peamiselt Zinzendorf'i varasema luuletoodangu valimikuga oli kogu XVIII sajandi kestel nii armsaks jäänud, et sellest tehti veel kaks uut trükki, kõnelemata samade laulude suurest levimisest rahva seas käsikirjadena ja isegi suulise traditsiooni teel. Teatavasti mõned varasemad vennastekoguduse laulud on tunginud nn. vaimulikule rahvalaulule väga lähedale, moodustades oma eri teisenditega ja isegi viiside variatsioonidega laialdase iseseisva uurimisala. Üheks tuntu- maks seesuguste laulude hulgas on „Kulla külje hoonekene“, mis on otse barokselt üle koormatud Jeesuse verise kannatuse sensuaalsete ihalemistega:

kulla külle onegen
 minno saja paigagen
 Imme
 Oh ma sö so pea ärrä
 mul om himmu sinno perra
 tulle
 mulle külle onegenne
 taiva leivägenne 21).

Nagu öeldud, vennastekoguduse lauluvara suhe meie vaimu-liku rahvaluulega nõuab erilist selgitamist. See on seotud suurte raskustega, sest peab tundma põhjalikult vastavat saksakeelset materjali, et eraldada tõlked algupärastest lauludest, mida esineb kahtlemata ka juba XVIII sajandil, kõnelemata XIX sajandist, mil nende luuletamine muutus otse massiliseks harrastusalaks ärksamate talupoegade seas. Samuti on vaja silmas pidada ka eespoolkäsiteldud esimesi trükitud vennastekoguduse lauluraamatuid ja samaaegset käsikirjadesse jäänud luuleloomingut, sest just vanemad laulud oma naturalismi kalduva pildirikkusega on hoopis suuremal määral läinud ringkäiku rahva sekka kui pärastised kainema sõnastusega ja kuivema dogmaatilise sisuga trükitud ja ka käsikirjadesse jäänud laulud. Kui käesolevad read suudaksid virgutada ka mõne usuteadlase huvi asja vastu, siis oleks allakirjutanu üks suurim soov täidetud, sest eesti koraali ajaloo uurimine peaks olema ikkagi meie teoloogide ülesandeks.

6.

Liivimaa Ülemkonsistoriumi 1743. a. „Sentiment'is“ kõnel- dakse eestikeelse lauluraamatu kõrval ka herrnhuutlikest õpetus- ja loosungiraamatuist, kuid sedavõrd ebamääraselt, et ei ole aru-

21) ERM, Vennastekogudus 1.

saadav, kas need raamatud olid kogudustes eesti- või saksakeelselt tarvitusel. Puudulikud on selles suhtes ka uurimiskomisjoni protokollide andmed. Siiski taas Urvaste köstri Koljo tunnistusest selgub, et ühes lauluraamatuga oli pastor Quandt tõlkinud ja Tallinnas trükkida lasknud (vectirt und in Revall drucken laszen) muudki herrnhuutlikku kirjandust, millest nimeliselt mainib ainult Zinzendorf'i koostatud „õpetusraamat“ (Lehrbüchlein). Üldiselt olevat kõik need raamatud hinna poolest odavad ja neid saavat Urvastest osta iga soovija. Lauluraamat maksnud näit. Quandt'ilt isiklikult ostes ainult 3 kopikat, milline hind aitas muidugi tublisti kaasa teose levimisele vaese talurahva seas. Seetõttu „pealaos“, Urvaste pastoraadis ei leidunudki neid raamatuid enam 1743. aastal, sest et trükk oli siis vist juba enam-vähem lõppemas. Ka teistesse kihelkondadesse oli seda kirjandust kohale toodud Tallinnast, Tartust ja ka Urvastest.

Need herrnhuutlikud käsiraamatud ja vagajutud olid aga kõik tsenseerimata trükitud, missugune asjaolu kutsus välja uurimiskomisjonilt üldisi etteheiteid ülekuulatavaile ja ähvardusi raamatute konfiskeerimiseks, milline saatus neile hiljemini saigi osaks.

Nõnda siis herrnhuutlaste algavat liikumist Eesti alal varustas vastava ideoloogilise kirjandusega ainuüksi Johann Christian Quandt, kes väärib seetõttu väljapaistvat asendit meie vanemas kirjandusloos. Kahju ainult, et ta teosed ise nii jäljetult on kaotsi läinud, mis on seni takistanud ka tehtud töö hindamist.

Seda kaotust pehmendab märksa Quandt'i mõningate jutluste säilimine käsikirjades, mis on siiski kellegi teise käega kirjutatud, nagu näitab vastav käekirjade võrdlemine. Üks 448-leheküljeline käsikiri²²⁾ sisaldab Quandt'i laadile vastavate jutluste kõrval ülekaalukalt herrnhuutlikke laule lõuna-eesti murdes. Sama käekirjaga, mis on muide väga korralik ja ilmselt haritud kirjamehele kuuluv, on kirjutatud üks 646-leheküljeline jutlustekogu²³⁾. See sisaldab muu hulgas 449-ndal leheküljel järgmise märkuse: „Üts töine Juttus Mihkli päivil Önsa Quandi eesmane juttus ma kelel Se Een pajatus eesmätses otsast nink manntsus perrämätses otsast om ärra kaddonu...“ Selles on siis ilmselt kellegi teise käega kirjutatud koopiaid võibolla Quandt'i enda käsikirjast kas tema eluajal või pärast surma („öndsaks“ võidi seda vagameest nimetada küll juba tema elu-

22) ERM, Vennastekogudus 3, EK1A.

23) ERM, Vennastekogudus 2, EK1A.

ajal!). Jutlustes võideldakse herrnhuutlikus vagameelsuses ägedasti rahva ebaus, joomise ja muude pahede vastu, kusjuures ei lähtuta mitte mõnest teoreetilisest seisukohast, vaid otse tegelikust olukorrast. Seetõttu käsikiri väärriks ehk iseseisvat analüüsimist, sest et see võiks anda päris huvitavaid andmeid nii herrnhuutlaste usuliste vaadete kui ka rahva usulise teadvuse iseloomu kohta. Alljärgnevas toome ainult mõned lühikesed katkendid jutlustest, mis näitavad ka Quandt'i lähemate abiliste enam-vähem korralikku keeleoskust.

„Mõni Inneminne om ni rummal et temmä middäge fertu wahhaft ehf Winast jaas. Arma se fertu wahha om järäne, kui mu wahha, sest temmä ei olle seperäst parremb et temmä fertun om“ (lk. 570).

„Fälle om je weel hirmsamb pat, kui teäge többitse perräst Laußjide man appi otšip. . . Se laußja waotap wahhest wäikesse kiwwi ehf mu asjaga nint prukip je man Zummala nimme turjaste, nint jis sünnip mõnnti förd, et teige terweš jaap. Sis küšfi minna: Ias je wäggi om kiwwi ehf laußja wai Zummala Nimme man“ (lk. 571).

Sama käekirjaga on kirjutatud ka Sangaste köstri Theophile Dein'i ligi 1000-leheküljeline käsikiri „Haus Postil ehk Jutlusse Ramat“²⁴), mille omanik ostnud 1756. a-l 1 rubla ja 56 kopika eest. Sisuliselt langeb see enam-vähem ühte eespoolnimetatud jutluseraamatuga (ERM, Vennastekogudus 2), erinedes vaid mõningate lisanduste ja väljajätete poolest. Võimalik ka, et siin mõne iseseisva tõlkelise jutlusekoguga on tegemist. Igal juhul nende käsikirjade autoriks tuleb pidada isikut, kes on seisnud Quandt'ile väga lähedal. Oli see siis pastori herrnhuutlik koduõpetaja, köster Koljo või koguni Urvaste koolmeister Mango Hans, kellest on alamal lähemalt juttu — seda küsimust on raske lahendada, seni kui ei tule kustki täpsemaid lisaandmeid.

Quandt'i saksakeelne kirjavahetus Äksi pastori Staden'iga 1744. a-st on trükitud Joh. Ph. Fresenius'e teoses „Nachrichten von herrnhutischen Sachen, Sammlung VII, lk. 245—337“, mis pakub materjali herrnhutismi dogmaatika ja koguduse korralduste kohta, eriti nende kohandamistest meie oludega. Quandt väljendab selles oma otsesest sümpaatiast määri vendade evangeelsele õpetusele, kuid eitab nende liialduslikke väliste kommete sektitaotlusi. Staden tunnustab ta avameelsust, kuid ei loobu üsnagi teravalt kallale tungimast Zinzendorf'i õpetusele.

7.

Vennastekoguduse hoogsast tegevusest johtuvate usuliialduste ja korratuste uurimiseks loodi 1742. a. Liivimaa konsistooriumi ja rüütelkonna poolt ühine uurimiskomisjon, mis jõudis

24) ERM, Vennastekogudus 4.

1743. a. veebruaris ka Urvastesse jälgima selle liikumise tähtsama keskkoha olukordi. Kahjuks need uurimisprotokollid säilitatakse Riias Läti Riigiarhiivis ega ole nende ridade kirjutamisel olnud kättesaadavad peale mõne aasta eest tehtud üksikute väljavõtete. 1743. a. aprillis lõpetati keisrinna Jelizaveta korraldusel vennastekoguduse tegevus Baltimail. See tõi raskeid etteheiteid ka Quandt'ile kui agaramale herrnhutismi pooldajale ja levitajale. Ta jäeti siiski oma ametikohale edasi, kuid oli kogu eluajaks märgitud kardetava lahkõpetuslasena, kes ka keeluaegadel oli valmis jätkama endist tegevust. 1746. aastal ta kandideeris Tartu saksa koguduse õpetaja kohale ja leidis proovijutlusega määratud poolehoidu nii linna üla- kui alakihitide seas, kes nähtavasti samuti suurel määral pooldasid herrnhutismi. Tema vastu astus aga otsustavalt kindralsuperintendent Zimmermann, kes oli suuremaid herrnhuutlaste vastaseid Baltimail. Sellest hoolimata seati Quandt mitmel korral uuesti kandidaadina üles, kuid umbes aasta kestnud valimissegadused lõppesid ometi tema kaotusega²⁵). Selle valimisvõitluse ametliku käigu tagapõhjal võime nagu aimata herrnhuutlaste organiseeritud katsed parandada oma segilöödud positsioone, mis siiski ei õnnestunud.

Kuid herrnhuutlaste õpetuse väärtuses sügavalt veendunud Quandt ei loobunud kogu oma eluajal selle pooldamisest ega pääsenud ka etteheidetest ja kannatustest selle pärast. Tema vana vastane, kindralsuperintendent Zimmermann, leidis visitatsioonil 21. jaan. 1750²⁶) Urvaste 8000-liikmelise koguduse usuelu ja suhted pastoriga kõigiti korras olevat. Hingekarjane Quandt näis olevat kõigiti hästi hoolitsenud oma koguduse usuiliste tarvete eest, tarvitades tema enda seletust mööda kiriklike talituste juures ainult Piiblit, luteri kiriku sümboolseid raamatuid ja üldiselt tunnustatud vaimulikke käsiraamatuid ning kiriku lauluraamatut, nagu seda üldiselt nõuti. Leerilastele oli korralikult õpetatud katekismust ning üldse rahvale korduvalt selgitatud lugemisoscuse ja kooliskäimise tähtsust. Samal ajal kihelkonnakoolis õppiski tubli koolmeistri Mango Hansu juhatusel 43 last, samuti Vana-Antslas Matsi Kär di juures 49 õpilast, mis oli selleaegsete kooliolude juures üsna haruldaseks saavutuseks.

Superintendendil oli aga vana umbusku ja ka värskeid andmeid Quandt'i ja tema abiliste varjatud herrnhuutlikust tegevusest.

²⁵) F. K. G a d e b u s c h, Livländ. Jahrbücher IV, 2, lk. 347—348. Riga 1783.

²⁶) Visitatsiooniprotokoll ERKA-s.

sest, mis hakkaski peatselt selguma visitatsiooniküsitluste kestel. Keelatud palvetundide pidamist olid jätkanud mainitud koolmeister Matsi Kärt ja teised talunikud, ning neist koosolekuist võttis osa ka teiste koguduste liikmeid, talupoegade seletuste järgi ainult piiriäärsed inimesed Karulast, nagu üldse püüti salata selliste kooskäimiste ulatust ja laadi. Pastor teeskles neis küsimustes teadmatust, kuid raskem oli pääseda süüdistusest, mis puutus kirikuteenistuse omavolilisse muutmisse. Nimelt oli Quandt kõrvalle jätnud üldise pihtimise kirikus, millest sammu pastor püüdis vabandada küll peamiselt ajapuudusega, kuid selle tagant tunti otsekohe põhimõttelist herrnhuutlikku seisukohta — eraldada vennad-õed nende omavaheliste patutunnistamistega „ilmalaste“ üldkogudusest.

Ilmesti kõige suuremaks süüks pidas aga vali kirikuülemus konfiskeeritud eestikeelse vennastekoguduse lauluraamatu leidumist ja selle salajast tarvitamist Urvastes, kus oligi olnud teose leviku pärispaik. Ühe eksemplari oli superintendent ise oma käega ära võtnud kelleltki naiselt käsiraamatu vahelt, kui ta oli kirikus proovinud laste lugemisoskust. Pastori seletusele, et lauluraamatut ei olevat rohkem leida Urvastes, vastas hästiinformeeritud ülemus, et kõstri seletuse järgi leiduvat veel temal ja pastoril endal kahe peale kokku üks eksemplar! Seejärel keelas superintendent valjult sellise põlustatud raamatu sallimist ja tarvitamist kihelkonnas. Samuti manitseti teisigi ametimehi jääda puhta jumalasõna õpetamise juurde.

Varsti pärast rasket visitatsiooni suri Quandt võrdlemisi noore mehena 1750. a. märtsis²⁷⁾, jättes leinama elavale usuja hariduselule äratatud koguduse ning lasterikka perekonna. Aegamööda hakkas jahtuma ka koguduse herrnhuutlik meelsus, sest et järgmised pastorid ei hoolinud enam sellest. Lagunes ka tühjaksjätetud palvemaja, mida ähvardati juba 1752. aastal lammutamisega.

Quandt'i lesel oli pärast mehe surma veel rohkesti sekeldusi pastoraadi üleandmisega ja vanade kirikuvõlgade sissenõudmisega kohalikelt mõisnikelt. Ta lapsed said juba varakult herrnhuutlikult koduõpetajalt usulist äratust, mida süvendasid kooliaastad herrnhuutlikes õppeasutistes Saksamaal. Kõige vanem poeg Johann Christian tõusis koguni herrnhuutlaste keskjuhatause liikmeks; ta külastas muu seas paaril korral ametlike ülesannetega ka oma sünnimaad (1793. ja 1802. a.). Suureks hämmastuseks ta oskas 60-aastase mehena veel sedavõrd hästi

27) Tema surma sissekannet ei leidu aga Urvaste kirikuraamatus.

lapsepõlves kuulnud eesti keelt, et võis trükki toimetada lõuna-
eesti-murdelise vennastekoguduse lauluraamatu ²⁸⁾).

Urvaste pastorist Quandt'ist endast kõneldakse aga tänapäevani tema koguduses, kusjuures liialduslik rahvafantasia on seadnud ta üsna salapärasesse valgusse: Urvastes olevat varemini olnud palju kurje vaime, mis hakanud alles Quandt'i ajal kaduma; kirikust ajanud pastor kuradeid välja Jeesuse vere õigusega, kuigi pörgulised omalt poolt sõimanud teda Riia linna saiavargaks, milline süü koormanudki vaga õpetaja südant tema lapsepõlvest saadik ja mida ta võib-olla suures ärkamishoos pihitis ka rahvale. Ta kuulnud ühes oma truu kõstriga inglite laulu taevas, võidelnud mitmesuguste üleloomulike takistustega ohvrikohtade hävitamisel jne. Quandt'i murrangulise tähendusega tegevus rahva kristianiseerimise töös on paari sajandi kestel tõusnud rahvatraditsioonis omamoodi üleloomulikuks pühaku- ja vägilaslooks.

8.

Nagu öeldud, Quandt'i abilisena teotses ka tema köster Adam Koljo, keda nimetatakse Urvaste kirikuraamatus „väga aktiivseks ja oma kutsele kasulikuks inimeseks“. Kuid esimeseks programmiliseks herrnhuutlaseks Urvastes oli siiski Quandt'i koduõpetaja, keda küll sagedasti mainitakse, kuid kelle nimi ometi on jäänud tundmatuks. Urvaste kirikuraamatus leidub rohkesti talupoegade laste ristimisteateid, milles mainitakse vaderina eriti pastor Quandt'iga koos kedagi „saksa koolmeistrit“ P. Fr. Bornwasser'it. Kui see pole mõni mõisniku eraõpetaja (vaevast need sidusid endid seevõrra talurahvaga!), siis võiks seda isikut küll samastada Quandt'i „informaatoriga“. Just tema võis oma herrnhuutliku vendluseõpetusega alanduda ka sel viisil talupoegadeni, samuti nagu seda tegi rahvameelne Quandt ise, kelle eelkäija Wollin seevastu oli ostnud endale päristalupoegi! Quandt'i koduõpetaja näib olevat omanud head kuulsust, nii et tema juurde saadeti mujaltki õpilasi. Võimalik koguni, et tema on kirja pannud Quandt'i peetud jutlused, tõenäoselt pastori mustandite järgi, sest see käekiri osutab ilmselt haritud ja kirjas täiesti vilunud inimest.

Kuid ärganud kirjajanuliste huvide rahuldamiseks tõusis Urvastest ka teine kirja mees, sedapuhku kohaliku päritoluga eestlane. See oli Urvaste kihelkonnakooliõpetaja, köster Koljo väimees M a n g o H a n s. 1750. aasta visitatsiooni ajal

28) J. C. Q u a n d t'i elulugu.

ta oli 30-aastane, sündinud seega 1720. a. paiku. Koolmeistri ametisse asus ta küll vist väga noorelt: juba 1737. a. märgitakse kirikuraamatusse kellegi lapse vaderiks „koolmeister Ants“ ja 1738. a. „kerko koolmeister Hans“. Koolis ta juhtis laste õppimist hästi, teenides nii saksa kui ka eesti soost koguduseliikmete üldise rahulolemise. Visitatsioonil seletasid talupojad veel lisaks, et nemad ei võivat saada oma lastele temast paremat õpetajat. Koolitöö kõrval ta köitis ka raamatuid ja parandas kelli, seda nähtavasti sissetuleku puudusel, sest koolmeistri palgaks oli ainult 2 päeva maa ja lisaks veidi heinamaad kasustada. Eduka õppetöö eest ülendati ta samal visitatsioonil korraliseks õpetajaks, seni aga oli ta teotsenud ainult oma äia, köster Koljo abilisena. Kuid pärast Koljo surma on köstriks saanud keegi Hans Thal, nii et Mango Hans ei järgnenud oma äiale selle ametis. Ja juba 1768. a. on kihelkonnakoolmeistriks tulnud arvatavasti köster Thal'i poeg Johan²⁹⁾, nii et ka õpetaja-ametis ei püsinud Hans kaua. 1744. aastast peale on Kambja köstriks ja koolmeistriks keegi Manko Jaak, kes on paar aastat Urvaste Mango Hansust vanem ja sobiks seetõttu hästi tema vanemaks vennaks oletada. Kuid 1766. a. visitatsiooni ajal veel Mango Jaaguks nimetatud köster kandis juba 10 aastat hiljemini saksa-pärast nime Jaack Magnus^{29-a)}. See näitab ühelt poolt selleaegsete eestlaste kiiret saksastumist paremale elujärjele tõustes, kuid teiselt poolt iseloomustab põliste herrnhuutlike perekondade agarat endamaksmapanekut kiriku- ja hariduselu tähtsamail positsioonidel, milline nähtus süvenes üsna tunduvalt veel hiljemini, eriti ulatuslikumal koolide asutamisel XIX saj. algul.

Ka tema oli osa saanud herrnhuutlikust äratustööst, nii et superintendent Zimmermann pidi teda 1750. a. visitatsioonil ametis ülendades tõsiselt hoiatama „sektilise“ kallaku eest ja manitsema puhtale jumalasõna kuulutamisele. Tõeliselt Mango Hans ei olnud sedavõrd aktiivne jutlustaja kui oma õpetaja Quandt'i eeskujul süvenenud kirjamees.

Urvaste kroonika kirikuraamatus 1727—1761 kõneleb lühidalt tema kirjanduslikust tegevusest, ja kahjuks pole sellele juurde tulnud täiendavaid andmeid. Ta olevat tõlkinud saksa keelest mitmed jutluse- ja palveraamatud, kirjutanud Piibli jutustusi ja luuletanud terve hulga vaimulikke laule, millest mõned olevat võetud koguni „eestikeelsesse lauluraamatusse“. Võimalik, et sellega mõeldakse vennastekoguduse lauluraamatut

²⁹⁾ Urvaste visitatsiooni protokoll 1777. a., ERKA-s.

^{29-a)} Kambja visitatsiooni protokollid 1766. ja 1776. a., ERKA.

Jumala Nõu

Inimise iggawetsestõusust

1. Mes fuggune olli Iniminnne omma Eesmätsse lomisje perä?
2. Mill wiisit Iniminnne Pattu sisse sätte?
3. Neide häädälik pöiw Pattu Pöiw n.
4. Mill wiisit Iniminnne pattu Pöiwest wallale saap?
5. Mink läbbi se wallale päästmine om arwaldedu.
6. Kes se Nõuwo läbbi arwitõdus saap?
7. Neide wakku eht Ukkilõide Inimiste Pöiw sijn Ilman.

Rõssimise nint kossimise wiisit to-
to pantu .

Üks käsitsitehtud tiitellehti käsikirjalisest teosest a. 1766.

1802. aastast, milles esinevad laulud valis ja korraldas nimelt Quandt'i poeg, kelle kätte võis kergesti koonduda ka Urvaste materjale. Samuti Mango Hans olevat kirjutanud „poetilisi ABD-raamatuid“. Kas siin mõeldakse herrnhuutliku kallakuga Tartu pastori Tobias Plaschnig'i väga primitiivsete küsimuste ja kostmistega „kristlikku usuõpetust“ või midagi algupärasemat, pole selge. Jällegi Eesti Kultuuriloolises Arhiivis leidub üks käsikiri³⁰⁾, mis sisaldab küll mitmesuguseid katekismuse-taolisi arutlusi eri raamatutena, kuid see on kirjutatud Sangastes 1766. a-l, nii vist pärast Mango Hansu kirjanduslikku tegevust. See raamat väärib küll eraldimainimist oma kunstipärase väliskuju pärast, millega võiks tõusta vähemalt vanemate eesti illustreeritud raamatute hulgas esirinda.

Mango Hans olnud väsimatu kirjutamises ja väga osav ka raskeimate saksakeelsete teoste tõlkimisel, kuigi eestlasena ei võinud tal saksa keele õppimine olla kuigi kergeks ülesandeks. Tema teostest polevat aga ühtki trükitud, vaid need tsirkuleerinud kaua aega anonüümsete käsikirjadena lõuna-eestlaste seas, ilma et oleks teatud nende autoritki. Ka tema kaasaegne ja ametivend, Vana-Antsla koolmeister Matsi Kärt, olevat levitanud oma palvekoosolekuil mingisuguseid käsikirju, küllap siis ka Mango Hansu omi. Kroonikakirjutaja³¹⁾ arvates olevat tagantjärele selge, et seesugune inimene võivat olla „kasulikuks tööriistaks“ oma parteile, s. o. vennastekogudusele, nagu see tõeliselt ilmniski liikumise edukuses XVIII sajandil ja uues virgumises XIX sajandi esimesel poolel. Siiski olevat 1750-ndate aastate raskused vaigistanud vist ka Mango Hansu kirjandusliku tegevuse, sest kindralsuperintendent ise oma võimu auväär-suses hoiatas koolmeistrit lahkõpetuste eest. Kui juba järgmised põlvned ei teadnud laialt levinud anonüümsete käsikirjade kuulumist Mango Hansule, siis ei suuda ka tänapäevane uurija pika vahemaa tõttu küsimust rahuldavalt selgitada. Pealegi võidi käsikirjadest teha koopiaid, mis on ehk olevikulegi säilinud viimasel ajal üsna rohkesti avalikuks tulnud vennastekoguduse kirjavara hulgas, kuid koopiaid oleks veel raskem omistada teoste algautorile. Üsna tõenäoselt võiks ju temale omistada eespoolnimetatud käsikirjalise lauluraamatu (ERM, Vennastekogudus 6) ja sama vähe arenenud käekirjaga kirjutatud lauluvihiku, mis on koos Quandt'i enda käsikirjaga (ERM, Vennastekogudus 1), kuid need on ikkagi ainult oletused.

30) ERM, Vennastekogudus 5, EK1A.

31) Pastor Moritz 1806. aastal.

Kokku võttes näeme Quandt'i kui energilise rahva usulise ärataja kestmamat mõju ka üksikuisse enamarenenud eestlastesse, kes tema eeskujul hakkasid iseseisvalt harrastama kirjanduslikku tegevust. Sellega pandi alus edaspidi aina laienevale vennastekoguduse traditsioonile — läkitada mõtteosalistele oma käsikirju lugemiseks ja kopeerimiseks, rikastades nõnda tunduvalt talupoja vähest lugemisvara. Sellest koolist põlvneb ka Tartu köstri Michael Ignatius'e kirjanduslik tegevus, mis sai juba kaasajal tuttavaks isegi balti-saksa ajaloo-uuri jaoks. Temast võime pikemalt kõnelda järgnevais peatükkides, sest et on rohkesti säilinud asjakohast tõestusmaterjali. Teiste samalaadsete kirjameeste saavutused on aga jäänud tundmatuks tänapäevani ja jäävad seda suurel määral tulevikuski, sest enamasti on kadunud nende tooted ja kustunud isegi kaasaskäivad mälestused. Siiski ka „Urvaste parnassi“ selgitamine peaks tunduvalt kergendama vennastekoguduste kirjanduse jätkuvat uurimist, sest just need vanimad käsikirjad oma mõistatuslikus tummuses võtsid uurijalt lootuse rahuldavalt lahendada sama uurimisala hilisemaid järke.

(Järgneb.)

R. Põldmäe.

MÕNI SÕNA ESIMESTEST EESTI SONETTIDEST.

30. juunil 1881. a., nii siis 55 a. eest, ilmus Eesti Kirjameeste Seltsi poolt Suomalaisen Kirjallisuuden Seurale tema 50. juubelipäevaks pühendatud „Eesti luuletuste“ 38. leheküljel eesti keelne sonett — M. J. Eiseni „Õnnesoov isamaale“. Sellest ajast peale võime lugeda eesti soneti algust. Soneti jälgimine eesti keele piirides ei võimalda aga vaadelda kuigi pikka aega sonetivormi arengust üldse, sest sonett tuli meile juba sajandate jooksul kivinenud luulevormina ja võrsus Eesti pinnal esialgu üsna vaevaselt ja algupäratult. Siiski võime vormilisest internatsionaalsusest hoolimata kord-korralt ikka enam kõnelema hakata eesti soneti arengust. See vajaks pikemat eriuurimust, sedapuhku aga peatume põgusalt esimeste eesti sonettide juures.

Soneti vormis kirjutamine nõuab arenenud ning nüansirikast luulekeelt. Olles sellest teadlikud, ei ole ärkusaegse eesti luule harijad sõندانud asuda eesti soneti loomisele. Kahtlematult olid nad sonetivormiga kõik tuttavad tol ajal har-

rastatava saksa romantilise luule kaudu. Ometi pole Schlegel ega Platen jätnud meie ärkusaja luulesse kuigi palju jälgi. Ainult Kreutzwaldist teame, et tema kõige varasemaks dateeritud luuletuseks on „Auf den frühen Tod der Sängers Alexander Ridenius“, 1824 — „balti-saksa muusadejüngri, tallinlase Alexander Rydeniuse (1800—1823) enneaegset surma kahjatsev kaksiksonett“¹⁾. Aga Kreutzwaldi eestikeelses värsitoodangus ei leidu ainustki sonetti. Ärkusaegseist luuletajaist on ainult Koidula sonette kirjutanud ja temagi oma luule viimasel perioodil. Koidula neljast sonetist ilmusid tema eluajal ainult kaks, kuid need jäid püsima esialgu ajalehe-numbri käibe-ea pikkuses. Soneti Eestisse toojaks ja harrastajaks sai 1850.—1860. a. paiku sündinud luuletajate generatsioon, kelle loomingu algus langeb 90-ndaile aastaile.

Selles ei puudu oma põhjused, et soneti võidukäigu algus Eestis langeb rahvusliku kainenemise ajajärku. Selle perioodi luuletegijad koondasid oma tähelepanu eeskätt keele ja luulevormide arendamisele. Rahvusliku ja sisulise tähtsuse kõrval kerkis üles vormikultus. Ratsionalismi poole suunduv, pedantsuseni pingutav proosaline mõtlemisviis oli samuti kohane soneti kui mõistusega korraldatud žanri vastuvõtuks.

Nagu juba nimetasime, ilmus Eiseni sonett 30. juunil 1881. a. Sama aasta „Eesti Postimehes“ nr. 37, 9. septembrist ilmus ka J. Bergmannilt neli sonetti ühise pealkirja all „Lein ja lootus“ ja „Meelejahutaja“ III (tsensori märkus 30. IX 1881) lk. 273 sonett „Unenägu“. Ka kolmas autor tuli oma esiksoneetiga — L. Koidula „Omal teul“ ilmus „Eesti Postimehes“ 23. detsembril 1881. a.²⁾

Andmete puudumine esimese aasta sonettide kirjutamisaaja kohta ei lase meil soneti kõige esimesi sämme jälgida. Kuigi esimese trükitud soneti autori-au kuulub Eisenile, tuleks sonetivormi Eestisse tooja eesõigus jätta arvatavasti küll Bergmannile või Koidulale. Bergmannist on teada, et ta katsetas uute luulevormidega, tõlkis klassikuid ja viljeles üldse vormi. Temalt võis ka Eisen äratust ja eeskujuga saada, liiatigi kui nad isiklikult kokku puutusid ja Eiseni sonett ainsaks jäi ta loo-

1) G. Suits, Noor Kreutzwald literaadilisandikuna. „Looming“ 1933, lk. 806.

2) Niisiis tuleb korrigeerida M. Kampmanni „Eesti kirjandusloo peajooned“ II³ (1933), lk. 82 avaldatud väidet: „Esimesed sonetid eesti lüürikas on Koidula „Nad taovad su tüve sisse talva“ ja „Täis ahastust ja sõda sinu süli.““ Esimene nimetatuid („Laulu kohustus“) ilmus „Oleviku“ Lisalehes 1883, nr. 39, teine („Tule!“) veelgi hiljem.

mingus. Peale selle ühtub Eiseni soneti riimiskeem täiesti Bergmanni 1881. a. avaldatud sonettide skeemiga: abba / abba || cdc / ede. Nii jääb küsimus, kes kirjutas esmakordselt eestikeelse soneti, veel lahtiseks. Ometi ei ole aeg esimeste sonettide kirjutamise ja trükkimise vahel küll kuigi pikk olnud, nagu osutab päevakajaline element nendes.

Et meil kujutlus esimestest sonettidest elavam saaks, toome siin ära Eiseni soneti:

Õnnesoov isamaale.

Mis saatnud sulle pikad aastasajad,
Mu isamaa ja püha Eesti pind,
Mis kaua, kaua kurvastanud sind,
Sult kustutagu ära oma rajad.

Mis aga igatsenud kõik su majad,
Mis nõuab taga iga põue, rind,
Mis on su elu kõige ülem hind,
Sull' kandku kätte kiirest' uued ajad.

Õnn, rahu, rõõm sus valitsegu vara, hilja,
Su rahvast ühenduse õli täitku,
Et kasvaksid ja igaveste kannaks vilja.

Noor vabadus su poegi hellalt toitku,
Su tütril äratuseks valgust näitku
Ja kõiki elutee pääl järjest' hoitku!

Kõigi kolme autori sonettides näeme ühiseid jooni ainestikus; enamasti kõik sonetid on ka konarlikult sõnastatud. Arvestades toleaeagset luule tasapinda, ei ole nad aga keskmisest tasemest allpool. Koidula soneti tertsetid näiteks, välja arvatud mõni rida, on tänapäevalgi maitstavad:

Teil, tere, tere, oleviku ilmad!
Ei otsi ajakäigul selgind silmad
Meil kauem rada võõra köie veol!

Meid köitku tulevik või mõistku hukka:
Meil koit ka kukkus pimeduse tukka
Ja omad tallad käivad omal teol.

Olgugi et esimesel aastal kohe kolm autorit sonettidega esines, ei tulnud tõsisemaid sonetiharrastajaid enam kuigi oht-rasti juurde. Alles käesoleva sajandi teisel kümnel sai eesti sonett eluhoo sisse. See pole ka ime, sest sonetivorm on olnud kuni viimase ajani paljude poolt põlu all. Tarvitseb vaid välja noppida mõningaid iseloomustavamaid näiteid. Nii Juhan Liivi epigramm:

Kes laulab kõlavais sonettides,
Raudriides lõbutseb see lilledes.

või Reinwaldi oma:

Sonetis teevad riimid palju kära
ja kägistavad põhimõtte ära.

Alles 1915. a. kirjutas M. Heiberg: „Vist ikka ei ole ka praegune Eesti keel oma sõnade rikkuse ja paenduvuse poolest kohane soneti rohkeriimilistele ridadele“³⁾. Ja A. Jürgenstein kordas veel 1918. a.: „Keerulisele, Eesti keele iseloomu vastasele soneti vormile on Tamm niisama vähe õiget elu sisse jõudnud puhuda, nagu iga teinegi, kes Eesti tundmusi selle liistu peale on katsunud koolutada“⁴⁾. Ja seda kõike siis, kui tunti G. Suitsu, V. Ridala ja M. Underi väärtuslikke sonette! Alles hilisemal ajal on muutunud suhtumine sonetivormisse ja võime märkida huvi tõusu soneti vastu.

Bernard Kangro.

EESTI KIRJANDUSE SELTSI ARHIIV.

Ajalooeaduslikule uurimistöole on kõige raskemini kättesaadavad eraarhivaalid, s. o. paberid, mis kirjutatakse eraisikute ja -asutiste poolt ja tavaliselt jäävadki eraisikute ja -asutiste valdusse. Omanikud ei säilita neid, kui nad seda üldse teevad, mitte kui ajalooallikaid, vaid peamiselt kui mälestisesemeid või jälle praktilistel põhjustel. Aja jooksul aga kustub säilitajaile nende paberite sellinegi väärtus ja omanikud lihtsalt hävitavad või lasevad hävida selliseil kirjalikel materjalidel kui ülearusel, ruuminõudval „vanal kolul“. Ajalooteadusele tähendab selline talitusviis suurt kaotust. Sest kirjeldatud laadi käsi-kirjaline aines on ametlike paberite kõrval samuti vajalikuks, sageli koguni esmajärguliseks allikaks ajalooeaduslikul uurimistööl. Eriti suur on eraarhivaalide osatähtsus aga iga-auguste kultuur- ja vaimuajalooliste liikumiste, nähtuste ja murangute käsitlemisel. Eraisikute ja -asutiste algatatud ja kantud seda laadi liikumistel on sageli ainult üsna lõtv side poliitilise võimu ja selle avaldustega. Riigivõimu osa on sellistes üritustes sageli ainult passiivne — kontrolliv järelevalve, mis võib liikumist mõjustada olenedes oludest kord edustavalt, kord pidurdavalt. Seepärast kajastuvad seda liiki eluavaldused ametlikes, avalikõigusliku päritoluga pabereis üsna vähe ning ühe-

3) Ilukirjandus ja teadus (1915), lk. 30.

4) A. Jürgenstein, Arvustuslised kirjatööd, lk. 38.

külgsest. Ametlikud paberid annavad formaalse ülevaate ühe või teise kultuuriloolise protsessi välisest, kronoloogilisest arengust; sisulisemalt ja intiimsemalt tutvume sama protsessi ja teda esile kutsunud põhjustega sageli just nende paberite kaudu, milles selle protsessi kandjad on võinud avaldada oma mõtteid vabamalt ja kindlasõnalisemalt, kui see võib toimuda ametiasutistele esitatud kirjades. Sellisteks paberiteks-materjalideks on avaliku elu tegelaste kirjavahetused, päevaraamatud, mälestised ja teised mitteametlikuks otstarbeks tehtud ülestähendused ja märkused. Siit võime üsna tihti näha, miks üks või teine isik on läinud kaasa selle või teise liikumisega, miks ta teatud olukorras on talitanud just nii, aga mitte teisiti, jne. Ametlikest pabereist me ei loe mitte kunagi selliseid pihtimuslikke ülestähendusi kui erakirjadest. Eriti väärtuslik on selline materjal muidugi biograafilist ilmet kandvate uurimuste kohta.

Kuid ka eraasutiste ja -organisatsioonide ning -ettevõtete tegevuse kaudu produtseeritud kirjalikud materjalid, nagu kirjavahetused, protokollid jm. raamatud, aruanded jne., on aines, mille säilitamise eest peavad hoolitsema isikud ja asutised, kes on võtnud oma tööülesandeks ajaloo teadusliku uurimistöö arendamise ja ettevalmistamise. Samuti ei või unustada neid ametiasutiste aineseid, mis aja kestes ühel või teisel teel on sattunud erakätesse ja mis on siiski küllalt väärtuslikud selleks, et vaeva näha nende säilitamiseks.

Eesti rahvusliku ajaloo teaduse iga pole pikk. Meie ajaloo enam-vähem teaduslik käsitlemine eestlaste eneste poolt ja eestlaste teadlik suhtumine oma ajaloolisse minevikku üldse algas õieti alles möödunud sajandi teisel poolel, rahvuslikul ärkamisajal. Samal ajal hakati ärksamais ringides tundma järjest suuremat huvi ka ajaloolise allikainese vastu, s. t. selle materjali vastu, mille põhjal pidi olema võimalik näidata, et balti-saksa ajaloolaste käsitus eestlaste ajaloolisest minevikust on võlts. Selle tagajärjel võttis 1871. a. asutatud Eesti Kirjameeste Selts rahvaluuleliste ja keeleteaduslike materjalide kogumise kõrval ka ajaloolise allikainese, arhivaalide jm. kogumise oma töökavva. Kindla kogumiskava puudumise tõttu jäid tulemused sellel tööpõllul küll üsna kehvaks. Eesti Kirjameeste Seltsi likvideerimise järel ei katkenud kirjalikkude materjalide kogumine täiesti. Seda tööd jätkasid algul Eesti Üliõpilaste Selts ja üksikud eraisikud, hiljem töötas sellel alal üsna tulemusrikkalt Eesti Rahva Muuseum¹⁾.

1) O. Liiv, Eesti arhiivinduse ajalooline areng. „Arhiivinduse käsiraamat“, lk. 20 jj. Tartu 1936.

Eesti kultuurajaloole väärtusliku käsikirjalise materjali kogumise võttis oma tööülesannete hulka ka 1907. a. asutatud Eesti Kirjanduse Selts, kes seega kujunes sellelgi alal hinguselelänud Eesti Kirjameeste Seltsi töö jätkajaks.

Eesti Kirjanduse Seltsis jäi ajaloolise allikainese kogumise töö tegelik teostamine esialgu Seltsi ajalooteaduslike ürituste täidesaatva organi — Ajalootoimkonna ülesandeks. Villem Reimani asjatundlikul ja energilisel juhtimisel arenes see töö üsna edukalt. Lühikese ajaga oli Selts omandanud rea kultuuri- ja kirjanduslooliselt väga väärtuslike aineseid, näit. Eesti Aleksandri-kooli omi, Koidula-Kreutzwaldi kirjavahetuse, Eesti Kirjameeste Seltsi aineseid jm. Enamik materjale tuli kokku annetistena, ainult 1911. a. omandatud F. R. Kreutzwaldi käsikirjalise pärandi eest maksti 150 rubla, ja 1915. a. osteti dr. M. Veske pärijailt ta järelejäanud käsikirjalised materjalid 100 rubla eest²⁾. Eriti hoogustus kogumistöö seejärel, kui V. Reiman oli 1911. a. avaldanud „Eesti Kirjanduses“ Ajalootoimkonna nimel üleskutse ja sisulise kava ajalooliste mälestiste, nii kirjaliku ainese kui ka suulise rahvatraditsiooni kogumiseks³⁾. Mõni aasta hiljem (1915) ilmutas üliõpil. A. Sihver Ajalootoimkonna nimel ajakirjanduses „Üleskutse kodumaa arhiivide korraldamiseks ja uurimiseks“. Selles üleskutses rõhutati kihelkondade, valdade ja vanemate seltside arhiivide suurt tähtsust meie XVIII ja XIX sajandi ajaloole, kutsuti asjaosalisi üles neid arhiive korraldama ja saatma korraldatud arhiivide sisaldatavuse kohta ülevaateid ja nimestikke Eesti Kirjanduse Seltsi Ajalootoimkonnale. Nende sissesaadetavate nimestik- kude jm. põhjal kavatses Ajalootoimkond koostada üldise ülevaate meie kohalikkudes arhiivides hoitavate materjalide ise- loomu, ajalise ulatuvuse, rohkuse jne. kohta. Kui koha peal ei peaks leiduma huvi arhiivis hoitava ainese vastu, siis soovita- takse üleskutses saata arhiiv kas täies ulatuses või osaliselt EKS-le⁴⁾. Sellel viimasel üleskutsel, mis oli avaldatud seoses

2) A. Palm, Eesti Kirjanduse Selts 1907—1932, lk. 71—72. Tartu 1932.

3) V. Reiman, Ajalooliste mälestuste korjamine. „Eesti Kirjandus“ VI (1911), lk. 208—215. Üleskutse tagajärjed ei rahulda V. Reimani täiesti: „Saak ei ole ju esialgu pisukene: suured kogud tuttavate meeste pärandusest on Eesti Kirjanduse Seltsi kätte toimetatud. Nende varal soetame selgeid ülevaateid n. n. „ärkamiseaja“ sündmustest, . . . Aga kahju tunneme siiski, kui rikkaid s u u s õ n a l i s i mälestusi, mis veel rahva keskel liiguvad, hauda lastakse langeda. . . .“ (EKS-i Aastaraamat IV (1911), lk. 122). Ei leidunud suulise traditsiooni kogujaid.

4) A. Sihver. Üleskutse kodumaa arhiivide korraldamiseks ja uurimiseks. „Postim.“ 1915, nr. 147; „Päeval.“ 1915, nr. 147.

Ajalootoimkonna teostamatajäänud kavatsusega, avaldada trükis koguteosed kodumaa olude kohta XVIII ja XIX sajandist, „harukordsete aegade pärast tuntavaid tagajärgi ei olnud“, sedastab lühisõnaliselt Ajalootoimkonna 1915. a. aruanne ⁵⁾). Üldse näikse sõja- ja revolutsiooniaastad olevat toonud seisaku kogude juurdekasvusse. Seltsi tegevus ajaloolise allikainese kogumise alal elavnes uuesti alles peale Eesti iseseisvumist. 1925. a. asutas Ajalootoimkond kultuuriloolise materjali süsteemiliseks kogumiseks eritoimkonna (A. Kruusberg, H. Kruus ja J. Kõpp), kes töötas välja üksikasjalise korjamiskava, avaldas vastavasisulise üleskutse ja juhtis tegelikku kogumistööd ⁶⁾). Korjamiskava rõhutas nii uuema kui varasema kultuuriloolise materjali kogumist; tegelikult suudeti hankida siiski ainult just hilisemaid aegu puudutavaid materjale. — Alles iseseisvusajal võidi asuda ka suulise rahvatraditsiooni süstemaatilisele kogumisele, mille tähtsust V. Reiman oli rõhutanud juba oma programmilises üleskutses a. 1911. Rahvatraditsiooni kogumine, mis algas juba a. 1920 ja mida EKS peale paariaastast vaheaega jätkas 1923. a. alates koos Akadeemilise Ajaloo Seltsiga ⁷⁾), on nüüd jõudmas lõpule; läbi töötamata on veel ainult Petserimaa. Suulise rahvatraditsiooni kogumine teostati kihelkondade viisi, kuhu stipendiaatidena saadeti peamiselt ajalugu õppivaid üliõpilasi, kes töötasid koha peal umbes kuu aega ja esitasid hiljem kogutu kohta Ajalootoimkonnale sellekohase kirjaliku aruande.

1929. a. loodi Eesti Kirjanduse Seltsi algatusel meie kultuuriloolole väärtuslike eraarhivaalide kogumise ja säilitamise keskasutisena Eesti Kultuurilooline Arhiiv (EKIA). Sellest ajast alates on Eesti Kirjanduse Seltsi tegevus kultuurilooliste ainete kogumisel pisut vähenenud, kuid lõpetatud pole seda siiski mitte ega kavatseta seda teha ka tulevikus, sest näit. eriti kirjandusloo alal on palju kogumise võimalusi ja püütakse seda liiki arhivaale koondada võimalikult ühtekokku.

Kogutud materjalidest kujundati Eesti Kirjanduse Seltsi Arhiiv, millele andis esimese korralduse 1911. aastal prl. Anna Haava ⁸⁾), kes varustas kogud osaliselt nimestikuga. Hiljem jäi Seltsi arhiivi saabunud ainete korraldamine laokile, mille tõttu arhiivi kasustamine oli tublisti raskendatud. Märgitagu

5) EKS-i Aastaraamat VIII (1915), lk. 25.

6) EKS-i Aastaraamat XI (1923—1927), lk. 70; A. Palm, op. cit., lk. 73.

7) A. Palm, op. cit., lk. 72—73.

8) Ibidem, lk. 73.

ka, et Maailmasõja-aastail sünnitas arhiivi hooldajatele tõsist muret lähenev sõjategevus. 1915. a. oli otsustatud, et kui sõjategevus peaks muutuma arhiivile hädaohtlikuks, siis toimetatakse väärtuslikumad paberid kodumaa piiridest eemale kindlasse kohta. Samal puhul mainitakse, et „seltsi mälestuskirjad ja muud kirjalikud uurimisevarad hoitakse osalt Põhja-Liivimaa Linnade Hüpoteegiseltsi tulekindlas raudkapis, osalt Eesti Rahva Muuseumi ruumides iseäralises kapis ja kastides alal“⁹⁾. On arusaadav, et selline säilitamismoodus ei kergendanud arhiivi kasutamist. Näib, et samul aastail on läinud mõned Seltsile saadetud materjalid koguni kaduma. Nii nähtub Seltsi 1911. a. aruandest, et J. Lepik Holstrest on kinkinud Seltsile kooliõpetaja Johann Kirberi järelejäänud pabereist 35 üksust¹⁰⁾. Praegu aga pole arhiivis enam neid pabereid. Kas on mõni arhiivi kasustaja jätnud tagasi toomata need paberid, või pole materjalide vastuvõtjad neid üldse mitte edasi andnud arhiivile, pole praegu võimalik öelda. Et uurijad on jätnud laenatud aineseid tagasi toomata, selgub teistel juhtudel. Mõned sellised EKS-i Arhiivi tagasitoomata jäänud paberid on jõudnud nüüd, paar aastakümnet hiljem EK1A-sse (näit. Kreutzwaldi kogusse kuuluvaid materjale). Selline olukord võis tekkida ainult sellest, et arhiivil polnud töötamisruumi, et materjale laenutati kasustajatele koju kaasavõtmiseks. Et kasustajale laenutatud ainesed olid sageli veel inventeerimata ja määrgisega varustamata, mis oleks tähistanud nende kuuluvust EKS-i Arhiivi, siis oli kasustajal raske hiljem, aastate pärast eraldada võõrast samalaadilisest isiklikust ainesest, ja nii nad jäidki tagasi saamata. Tõenäoselt pole sellisel teel kaduma läinud materjali hulk siiski mitte väga suur. Täpsamaid andmeid pole siin võimalik esitada, sest praeguseni pole säilinud ulatuslikke nimestikke EKS-i Arhiivi varasema teotsemisaja kohta.

Iseseisvusajal selgus järjest enam Eesti Kirjanduse Seltsi Arhiivi talletatud kultuurilooliste materjalide suur väärtus ja vajadus neid kaasa tõmmata meie ajaloo teaduslikku uurimistöösse. See virgutas Seltsi otsima arhiivile paremat ja kindlamat varjupaika, kui seda olid Seltsi büroo ruumid, kus arhiiv seni peamiselt asus, ja võtma päevakorraks arhiivis hoitavate materjalide korraldamise ja uurijaile kättesaadavaks tegemise¹¹⁾. Juba 1925. a. viidi arhiiv Eesti Rahva Muuseumi majja

9) EKS-i Aastaraamat VIII (1915), lk. 23.

10) EKS-i Aastaraamat IV (1911), lk. 57.

11) H. Treial, Ülevaade EKS-i arhiivi korraldusest ja koosseisust. „EKS-i Aastaraamat“ XI (1923—1927), lk. 66.

(Aia t. 42), kus ta sai algul oma käsutusse kapi maja teraskambri ja hiljem tulekindla ruumi maja keldrikorral. Samal ajal algas ka arhiivis leiduvate materjalide tegelik korraldamine¹²⁾. 1926. a. palgati ametisse arhiivi korraldaja ja loodi eriline arhiivikomisjon koosseisus J. Kõpp (juhataja), A. Anni ja A. Sildnik, kes koopteerisid veel A. Perandi Riigi Keskarhiivist. Arhiivikomisjon töötas veel samal aastal välja põhimõtted ja põhialused, mille kohaselt materjalide korraldamisel viidi läbi provenientsprintsibiiga kohandatud kogude süsteem. Üldiselt on materjalide korraldamine selle süsteemi järgi osutunud üsna otstarbekohaseks. Arvestades EKS-i Arhiivi sageli kildudest kokku kantud kogude segailmelist iseloomu, pole puhtakujulise provenientsprintsibi taotlemine korraldustöös siin üldse mitte teostatav.

Arhiivi korraldajana, kelle ülesanne oli kogude korraldamine eespoolmainitud põhimõtete kohaselt, inventeerimine ja nimestikega varustamine, töötas 1926. a. algusel lühemat aega prl. M. Oja, sama aasta oktoobrist kuni 10. I 1929 prl. H. Treial, ja 15. I 1929 kuni 1930. a. alguseni, millal EKS-i Arhiiv lõpetas talitlemise senisel kujul, pr. H. Kleis.

1930. a. deponeeris EKS arhiivikogud, mille inventeerimise ja korraldamise töödega oli selleks ajaks üldjoontes jõutud lõpule, 1929. a. nelja organisatsiooni — Akadeemilise Ajaloo Seltsi, Akadeemilise Kirjandusühingu, Eesti Kirjanduse Seltsi ja Eesti Rahva Muuseumi — poolt asutatud Eesti Kultuuriloolisse Arhiivi, mille asutamise mõtte algatas EKS juba 1928. a. EKIA valitsemisest võtab EKS osa kahe esindaja kaudu EKIA tegevust juhtivas kolleegiumis¹³⁾. EKS-i esindajaiks on kolleegiumis 1929. a. alates rekt. J. Kõpp, kes ühtlasi on kogu aja olnud kolleegiumi esimees, ja prof. H. Kruus. Esindajad valvavad ühtlasi EKIA-sse talletatud EKS-i arhiivikogude korraldamise ja säilitamise järele. Vastavalt EKIA kodukorrale säilitatakse kõiki sinna deponeeritud kogusid, seega ka EKS-i arhiivikogusid lahus EKIA omakogudest. Oma esialgset deposiiti on EKS hiljem järjekindlalt iseseisva kogumise teel suurendanud uute materjalide (mida

12) Lähemalt korraldamise aluseks olevate põhimõtete ja korraldustöö käigu kohta vt. H. Treial, Jooni Eesti Kirjanduse Seltsi arhiivi korraldustööst. „Eesti Kirjandus“ XXI (1927), lk. 555—561.

13) Lähemalt EKIA loomise, ta ülesannete ja struktuuri kohta vt. H. Kleis, Eesti Kultuurilooline Arhiiv. „Olion“ III (1932). lk. 22—23; N. Loone, Eesti Kultuurilooline Arhiiv. „Arhiivinduse käsiraamat“ II, lk. 160—163. Tartu 1936.

osalt on võrsunud omast tegevusest, näit. mitmesugused EKS-i poolt kirjastatud teoste käsikirjad, osalt aga kogumise teel omandatud) hoiustamisega EKIA-sse, kus need korraldatakse juba eespool nimetatud süsteemi kohaselt. Puhttehniliselt iseloomustatagu seda korraldust ainult niipalju: üksikirjad ja -dokumendid on koondatud vihkudeks teatud kindlate korraldusprintsipiide alusel, vihud omakorda liidetakse mappideks. Mõningate vähemtähtsate materjalide juures esineb korraldusühikuna ka pakk, tavaliselt on sellised materjalid saanud siiski alles esialgse korralduse; üksikasjalisema korralduse teostamisel peavad pakid kaduma.

Uurijaile võimaldavad EKS-i kogudest ülevaate kõigepealt üksikasjalised inventuurnimestikud, mille valmistamine algas juba 1926. a., ja praegu teoksil olev autorite sedelkataloog. Tulevikuvavatsuseks on sisuline sedelkataloog, mis, arvestades EKS-i arhiivikogude aineste iseloomu, oleks uurijaile eriti teretulnud. Selle kataloogi koostamise juurde ei saa aga asuda enne, kui on viidud lõpule autorite sedelkataloogi koostamine.

EKIA-sse hoiustatud Eesti Kirjanduse Seltsi arhiivikogude praegune korraldus, seis ja ülessead on järgmine.

K o g u	Kogu suurus			A a s t a d
	mapid	pakid	vihud	
1. Jaan Adamson'i	2			1850—1880
2. Antti Almbergi	1			1869—1877
3. Elisabeth Aspe-Niëländeri	1			1878—1921
4. Elisabeth Aun-Raupi	1			1892—1928
5. Eesti Aleksandri-kooli	33	3		1862—1906
6. „Eesti avalikkude tegelaste“		11	2877	
7. Eesti Kirjameeste Seltsi	7			1868—1900
8. Eesti Kirjanduse Seltsi	2			1905—1929
9. EKS-i Ajalootoimkonna stipendiaatide tradits. aruanded	21			
10. EKS-i arhiivikogude koopiad	14			
11. EKS-i käsikirjad	223			
12. Eesti Põllumeeste Seltsi (Tartu)	1			1872—1879
13. Juhan Elkeni	5			
14. Hain Henno	1			1875—1888
15. Jakob Hurda	51			1857—1906
16. Carl Rob. Jakobsoni	1			1866—1882
17. Jaak Järve	3			1894—1915
18. Jaan Jõgeveri	42			1873 (1790)—1924
19. Anton Jürgensteini	21			1878 (1866)—1931
20. Lydia Koidula	2			1867—1885
21. Koopiate kogu	2			
22. Friedr. Reinh. Kreutzwaldi	5			1839—1879 (1912)

K o g u	Kogu suurus			A a s t a d
	mapid	pakid	vihud	
23. Friedr. Kuhlbarši	63			1853—1924
24. Johann Kunderi	7			1844—1888 (1902)
25. Johann Köleri	1			1863—1891
26. Materjale kirikute arhiivist . . .	3			XVII saj. —1873
a) Kuusalu kiriku arh.	(2)			
b) Tartu-Maarja koguduse ja Turu toomkiriku arhiivist. . .	(1)			
27. Hans Ode	1			1892—1909 (1922)
28. Peter Org'i	7			1867—1908
29. Tõnis Pekk'i	1			1867—1914
30. Jakob Pärna	1			1868—1908
31. M. M. Pödderi	1			
32. Aleks. F. Raudkepp'i	1			
33. Villem Reimani	73			1888—1917
34. Andres Saali	11			1897—1928
35. Segakogu	19			1853—1932
36. Jaan Speek-Leidin'i	16			1885—1920
37. Peter Speek'i	1			1922—1932
38. Lilli Suburgi	1			1873—1916
39. Jakob Tamme	11			1879—1913
40. Karl J. Tülk'i	1			1854—1900
41. Arnold Vardja	1			1876—1889
42. Mihkel Veske	51			1862—1891
43. M. Veske Haua Ehit. Komitee . .	6			1890—1899
44. Väikekogud	19			1850—1927
a) Koguteos „Eesti-maa-rahvas- kultuur toimetuse paberid . . .	(5)			1922—1926
b) Materjalid L. Koidula elu- looks (Tähelend).	(2)			1867—1927
c) A. Schulbach'i kogut. mater- jalid laulu „Eesti mees ja tema sugu“ jt. kohta	(1)			kog. 1913—1917
d) Vigala Oese kooli kohta käi- vad ainesed	(1)			1850—1867
e) Ed. Vilde auhinna tüli	(1)			1913—1917
f) J. Gutwe'i „vanarahvu tar- kuse“ kogu	(1)			kog. 1907—1913
g) EÜS-i poolt 1907/08 kogut. teatea jahipid. -kombeist . . .	(1)			
h) Kr. Rava aruanded muinas- juttude ja muu kogumise kohta	(3)			kog. 1913—1917
i) Teose „Karellide suguvõsa“ ained	(3)			
j) Andmete kogumine dr. M. Veske kohta.	(1)			1880—1915
K o k k u	735	14	2877	

Loendis esitatud kogude koosseisu üldiseks iseloomustamiseks märgitagu, et isiklikud kogud koosnevad tavaliselt kogule nime andnud isikule saadetud kirjadest, osalt ka tema poolt saadetud kirjade koopიაist ja kontseptidest, tema käsikirjadest, ülestähendustest ning mitmesugustest muudest, sageli võõra päritoluga paberitest, mille provenientsi tihti pole võimalik kindlaks teha. Seltside ja eraasutiste arhiivid koosnevad nende kirjavahetusest, protokoll-, kassa- jt. raamatuist. Üksikute loendis esinevate kogude juures on nende sisu lähem selgitamine siinkohal siiski vajalik.

„Eesti avalikud tegelased“ nimeline kogu (6) sisaldab samanimelise EKS-i kirjastusel ilmunud teose aineseid. Siin leiduvad kõigepealt teose toimetamise paberid ja siis 2877 isiku poolt teose toimetusele sellekohase üleskutse peale saadetud andmed oma elu ja tegevuse kohta, enamasti ühes päevapildiga. See materjal sisaldab rohkesti huvitavat kultuuriloolist ainekku, millest teose toimetuse sai vastavate isikute elulugude koostamisel kasutada ainult murdosa.

Kogu nr. 8 puhul märgitagu, et EKS-i kogu sisaldab mitmesugust lahtist ainet Seltsi varasema tegevusaja kohta; Seltsi enda tegevuses ja töös kujunenud Seltsi arhiiv kitsamas mõttes asub EKS-i büroo ruumides.

Kogus nr. 9 on EKS-i Ajalootoimkonna poolt väljasaadetud stipendiaatide aruandeid nende poolt kogutud suulise rahvatraditsiooni üle üldse 41 kihelkonna kohta. Need kihelkonnad on järgmised: Emmaste, Harju-Jaani, Iisaku, Jõelähtme, Jõhvi, Järva-Petri, Keila, Käina, Kirbla, Kolga-Jaani, Kullamaa, Laiuse, Lihula, Lüganuse, Martna, Mihkli, Muhu, Nigula, Paistu, Palamuse, Pilistvere, Puhja, Põltsamaa, Põlva, Põide, Rannu, Rapla, Ridala, Risti, Rõngu, Räpina, Saarde, Suure-Jaani, Tarvastu, Tori, Tõstamaa, Vaivara, Vastseliina, Võnnu, Väandra ja Äksi. — Aruannete suurus on väga erinev. Olenevalt vastava kihelkonna osatähtsusest meie minevikus ja sellest, kui palju kuski veel mäletatakse möödunud sündmusi ja nähtusi ning kui palju neist soovitakse rääkida küsitlejale, lõpuks ka mõnel üksikul juhul stipendiaadi enda töökusest kõigub arhiivis hoitavate aruannete ulatus 37—463 lehe vahel. Selle kogu ajalist haaravust on raske määrata. Enamik rahvatraditsiooni andmestikku pärineb küll XIX ja XX sajandist, kuid mõnedes osades ulatuvad rahva mälestuses säilinud andmed siiski palju kaugemale tagasi — Rootsi aega ja veel kaugemalegi. Need ajalised kaugemale tagasi ulatuvad mälestised koonduvad eriti

sõdade ja mitmesuguste topograafiliste tähiste ümber ja on tugevasti segunenud rahvaluuleliste sugemetega. Allakirjutanule näib, et suulist rahvatraditsiooni võib ajalooteaduslikus uurimustöös kasutada vähem konstruktiivse kui illustreeriva, probleemidele juhtiva elemendina. On muidugi kindel, et sellise traditsiooni allikväärtuse koefitsient kasvab, mida enam traditsioon läheneb olevikule.

Kogu nr. 10 mappides asetsevad masinakirjalised koopiad EKS-i Arhiivi vanemaist ja sagedamalt kasustatavaist materjalest, mille seisukord on lisaks sageli veel selline, et nende sage andmine uurijate kätte pole soovitav.

Kogusse nr. 11 on koondatud EKS-i poolt kirjastatud teoste käsikirjad.

Jaan Jõgeveri (18) kogu sisaldab eriti rohkesti võõra päritoluga materjale; siin leidub paljude isikute kirju J. Kõrvile, H. Treffnerile jt., edasi ajakirja „Oma Maa“ toimetuse materjalid, samuti ka kuukirja „Eesti Kirjanduse“ toimetusele saadetud kirju, siis „Bergmanni Abiraha“ Valitsuse paberid jm. Samuti leidub võõrast materjali rohkem Anton Jürgensteini kogus (19), kus asub suur hulk Tõnis Pekk'i pabereid; kuidas need A. J. valdusse on läinud, selle kohta puuduvad teated.

Nn. „Koopiate kogu“ (21) sisaldab koopiaid mitmesugustest originaalidest, mis ei asetse EKS-i Arhiivis. Nii leidub siin koopiaid J. Hurdale saadetud kirjadest, Kreutzwaldi kirjadest Aug. Ahlquist'ile, Fählmann'ile, A. Schiefner'ile, Schultz-Berttram'ile, Sjögren'ile, mitmesugustest käsikirjadest jm.

Kogu nr. 26 koosneb kahest osast. Esiteks 2 mappi Kuusalu kiriku arhiivist saadud materjale, nende hulgas E. Ahrensi käsikirju, Jacob Hirschhausen'i kirjavahetust ning käsikirju, A. Knüpffer'i käsikirju ja G. H. Schüdlöffel'i kirjavahetust, käsikirju jt. pabereid. Kogu kolmas mapp sisaldab Tartu-Maarja koguduse materjale ja nn. „Turu käsikirja“ fotostaatiliselt koopiat ühes mitmesuguste selle käsikirja üllitamise jm. kohta käivate paberitega.

Kõige kirjum on koostiselt nn. „Segakogu“ (35). Siia on koondatud mitmesugused kildudena kokku kantud üksikkirjad, -käsikirjad ja muu lahtine aines, mida on võimatu koondada omaette-koguks eespoolkirjeldatud põhimõtteil. Muu seas leidub siin materjale järgmiselt isikuilt: V. Grünthal, J. V. Jannsen, O. Kallas, M. Kampmann, A. Kitzberg, J. Köpp, H. Martin, Kr. Raud, V. Reiman, M. Suigussaar, J. V. Veski, H. Wühner jt.

Väikekogude (44) koosseisu kohta annab küllaldase ülevaate tabelis antud all-loend. Nagu viimasest näeme, on osa

neist väikekogudest rahvaluulelise ja rahvateadusliku sisuga (*c, f, g, h*), teised on seotud mõne teose koostamisega (*a, b, i*). Eriti väärtuslikud on oma andmetega *b* ja *j* vastavate isikute suhtes; *b*-sse kokkukantu on saanud Aino Kaldalt, kellele need materjalid saadeti rahva hulgast A. K. sellekohase üleskutse peale „Tähelennu“ kirjutamisel.

Eespool on antud linnulennuline ülevaade EKS-i Arhiivi korraldatud ainesekogudest. EKIA-sse deponeeritud EKS-i aineste hulgas leidub peale eespoolloendatud korraldatud kogude vähemas ulatuses ka praegu veel korraldamata pabereid. Nende hulk on siiski niivõrd väike, et Arhiivi ametnikel on neist täielik ülevaade ja nende kasustamine on seega uurijaile ka juba praegu võimalik. Suuremaks koguks on siin Noor-Eesti Kirjastuse poolt kirjastatud teoste (103-me) käsikirjad, mille hulgas leidub rohkesti ilukirjanduslikke. Korraldamata osa allikväärtus on üldiselt palju vähem korraldatud kogudes hoitavate materjalide omast.

Andnud ülevaate EKS-i Arhiivi kogude koosseisust ja korraldusest, vaatleme järgnevas, milliste küsimuste ja probleemide kohta siin aimest leidub. On ilmne, et isiklikud kogud annavad esijoones aimest vastavate isikute elu ja tegevuse kohta ja et seltside ja asutiste kogud lubavad esijoones vaadelda just nende organisatsioonide tööd ja tegevust. Ometi ei piirdu Seltsi arhiivi talletatud ainese väärtus ainult sellega, vaid lubab hoopis ulatuslikumate probleemide vaatlemist. Need isikud ja asutised, kellede nimed esinevad EKS-i Arhiivi kogude loendis, on enamasti tihedalt seotud nende kultuuriliste ja rahvuspoliitiliste ürituste, püüdluste ja saavutustega, mis kogusummas ajalooliselt on defineeritavad rahvusliku ärkamisajana. Just selle ajastu probleemide käsitlemisele pakub EKS-i Arhiiv kõige rohkem ja on oma materjalidega hindamatu väärtusega. Siin leidub aimest kõigi ärkamisaegsete rahvuslike, kultuuriliste, poliitiliste ja majanduslike suurürituste — üldlaulupidude, Eesti Kirjameeste Seltsi, Aleksandri-kooli, kaubalaevaseltsi „Linda“, 60-ndate aastate palvekirjade-aktsiooni jm. kohta. Siin kajastuvad ka kõik teised ärkamisaegsed sündmused ja probleemid: ajakirjanduse areng, eesti rahvusideoloogia kujunemine, J. V. Jannseni ja C. R. Jakobsoni vaheline võitlus ja üldse lõhe tekkimine Eesti rahvuslikus ja ühiskondlikus mõttes ja üritustes, seltside asutamine ja nende osatähtsus rahvuslikus liikumises, võitlus baltlusega, venestus ja selle vahendid ning meie ärkamisaegsete jt. tegelaste suhtumine venestusse ning võitlus selle

vastu jm. Ametlikes pabereis ei leidu paljude siin loendatud küsimuste kohta üldse mitte andmeid, teiste kohta leiduv andmestik on ühekülgne ja sageli koguni sihilik. See johtub sellest, et siinsed valitsevad ringkonnad, balti-sakslased, ei kokkunud oma ajaloolisi positsioone ärkava eestluse poliitiliste, sotsiaalsete ja majanduslikkude nõudluste vastu kaitstes tagasi valedest ega võltsinguist eestlaste püüdluste iseloomustamisel. See pärast ei või ärkamisaegseid sündmusi käsitledes iialgi unustada neid materjale, mis on kantud kokku Eesti Kirjanduse Seltsi Arhiivi. Ärkamis- ja venestusaja kõrval leidub EKS-i Arhiivis veel üsna head ainekust eestlaste ajaloo kohta käesoleva sajandi algusest. 1905. a. sündmused ja eel- ning sõjaaastate rahvuspoliitilised küsimused, samuti ka 1917. a. revolutsioon, saksa okupatsiooni ja Vabariigi loomise aeg on arhiivis esindatud materjalidega, mida ei või jätta tähele panemata ajalooteaduslik uurimistöö.

Ajalooliste probleemide kohta käiva ainese kõrval säilib EKS-i Arhiivis rohkesti ainekust ka keele-, kirjandus- ja rahvateaduslikuks, samuti ka rahvaluule uurimiseks. Vastavasisulist ainekust leidub rohkesti nende isikute käsikirjades, kirjavahetuses ja ülestähendusis, kes nimetatud aladel ise on töötanud, nagu näit. Hurt, Jõgever, Kunder, Kreutzwald, Veske jt.; leidub koguni sellesisulisi spetsiaalkogusid (vrd. näit. 44 c, f — h). Eriti peab esile tõstma neid võimalusi, mis EKS-i Arhiiv pakub kirjanduseajaloole, sest sisaldab see ju väärtuslikke andmeid ja käsikirju rea vanemate autorite kohta, nagu Kreutzwald, Koidula, Jannsen, C. R. Jakobson, Hurt, Veske, Kunder, Pärn, Aspe, Hermann, Saal jne. Samuti on Noor-Eesti Kirjastuselt ja teisel teel tulnud materjale praeguelavate kirjanikkude kohta, nagu Tammsaare, Metsanurk, Under, Raudsepp, Suits, Mõtslane, Luts, Ridala, Rumor jt. Seejuures on kirjandusteadusliku uurimistöö seisukohalt eriti väärtuslikud just vanemate kirjanikkude kogud, milles leidub käsikirjade kõrval ka kirjavahetust ja teisi kirjalikke ülestähendusi, päevaraamatuid jm. Just seda laadi materjalide abil on meil võimalik jälgida autori loomisprotsessi, ta maailmavaate ja isiksuse kujunemist, suhtumist ümbrusse ja talle kaasaegsetesse elunähtustesse ning sündmustesse, tungida neisse motiividesse ja teguritesse, mis autorit on mõjutanud ja kihutanud selle või teise teose loomisele. Nooremate, praeguelavate kirjanikkude kohta säärase uurimuste teostamiseks EKS-i Arhiivis vastavat ainekust siiski pole, kuid selle saamiseks on paljudelt lubadusi.

Kokku võttes peab tähendama EKS-i Arhiivi kogude kohta, mis peaaegu eranditult koosnevad eraarhivaalidest, et nad pakuvad rahvuslikele teadustele, eriti aga kirjanduseajaloole ja ajaloole üsna rikkalikku ja väärtuslikku ainet. Iseseisvusaegne teaduslik uurimistöö neil aladel on järjest rohkem hinnanud selle materjalikogu tähtsust ja väärtust. On ilmunud rida kõrgeväärtuselisi uurimusi, mis ehitavad peamiselt just EKS-i Arhiivi kogudele. Eriti hoolsad EKS-i Arhiivi kasustajad on olnud prof. H. K r u u s ja prof. G. S u i t s, kes on juhtinud siia ka oma ajaloo- ja kirjanduseajaloo-seminaride õpilased, M. L e p i k, F. T u g i a s, A. P a l m jt. Kõigil uurijail on põhjust tänuga meelde tuletada neid EKS-i algusaegade tegelesi, kes algatasid kultuurilooliselt väärtuslike materjalide kogumise ja panid seega aluse EKS-i Arhiivile.

Evald Blumfeldt.

Lisand Eesti ühiskeelega hääldamise küsimusele.

Eesti Kirjanduse Seltsi aastakoosolekul 24. V 1936 esines mag. P. A r i s t e kõnega eesti haritud ühiskeelega hääldamisest (ilmunud „Eesti Kirjanduses“ nr. 5, 1936 „Eesti praeguse ühiskeelega hääldus“).

Sel puhul võeti koosolekul järgmiselt sõna:

A. O r a s pooldab sõnaalgusliku *h* hääldamist. Eriti on see tähtis luules, kus selle ärajätt tähendaks olulist kaotust. Tsiteerib näitena G. Suitsu luuletist „Inspiratsioon“: „See on nii imelik, nii imelik ja ää! Kui laps su sulle tahaks eita, peita pää...“ või „Kuis nõnda soojaks süttis, ärdaks ellus rind!“

J. V. V e s k i pooldab *h* hääldamist. Sõnaalgulise *h* mittehääldamine on otstarbekohatu, sest tekitab hulga häälduslikult ühtesattuvaid sõnu (*hoid-oid*, *hallikas-allikas* jm.). Kui jätta *h* hääldamata omis sõnus, kuidas talitada rahvusvaheliste sõnadega? Kas hääldada näit. *üpoteeq*? Meil tuleks ses küsimuses käia käsikäes hõimukeeltega, sest nendega on meil rohkesti ühiselt *h*-ga algavaid sõnu, lisaks oleme Soomest vastu võtnud *h*-ga algavaid laensõnu. Ka leiab sõnavõtja, et referent on mainimata jätnud eesti ülipika *e*, *o* ja *ö* hääldamise, milles on võistlemas kaks erinevat suunda: ühed soovivad neid vokaale hääldada puhtal kujul, teised *i-e*, *u-o* resp. *ü-ö* vaheliselt. Ometi tuleb rahvapäraseks pidada ainult viimast hääldamisviisi.

J. K õ p p soovib hääldamises murdelisi jooni mitte põlata, sest need lisavad värvingut. Mag. Ariste peaks populariseerima ettekantud mõtteid ajakirjanduses: meie pole teadlikud oma häälduse vigadest, aga kui tähelepanu sellele juhitakse, siis püüame vigadest hoiduda.

J. M ä g i s t e, eelmise sõnavõtjaga ühinedes, peab üldmaksimate hääldusnormide propageerimist tarvilikuks, kuid ei soovi, et propageeritakse s u b j e k t i i v s e i d tõdesid, nagu seda on mag. Ariste seisukoht eesti kirjakeele sõnaalgulise *h* suhtes. *H* hääldamine sõna algul on aastakümneid olnud haritud eestlusele hääldusideaaliks. *H* mittehääldamine teeb keele labaseks. Regionaalse mitte-esinemise, s. t. esinemisala kitsuse konstateerimisega ei saa teatud keelenähtust kirjakeelest kõrvaldada. Kirjapildil on kirjakeele häälduse kujunemisel tähtis osa, nagu meile osutab näit. paralleel soomest: Soomes on propageeritud ebarahva-

keelse *d* kaotamist, kuid tagajärjeta. Meil *h* pole aga sugugi nii võõras häälik kui soomes *d*, sest sõna sees on ta tavaline, nii et sõna-algulise *h* hääldamisel meil pole tegu mingi võõra hääliku õppimisega.

J a a n T õ n i s s o n kõneleb hääldamise normeerimise vastu. Praegu normeeritakse igal alal, aga kõike ei saa välispidi normeerida. Keeles avaldub ürgjõuline element, mis eeldab enam intuiitsust kui intellekti. Keelel on omad ilu eeskirjad. Murdeis kohtame intimitaeti, elavust, südamesttulevat, haaravat. Kes keele idioomile risti vastu läheb, kes kaotab oma lapseõlvemurde ja üldse kontakti rahvakeelega, see sünnitab vördjaid, selle keel on tehtud, kunstlik; aga tehtud värk ei vii edasi. Luuletajad tabavad kõige paremini keele intiimset ilu.

H. J ä n e s ei loe vajalikuks ega soovitavaks, et meie keeleõpetustes, mis on määratud laiemale hulgaile ja koolidele, tuleks eraldamisele viis häälikute pikkuseväldet senise kolme asemel, nagu nõudis referent. Kolmest oleks küllalt; peenemal vahetegemisel pole praktilist tähtsust ja see teeks meie häälikuõpetuse asjatult keeruliseks. Peenem häälikuväldete eristamine on mõeldav ning tarvilik üksnes teaduslikes töis. Kõneleja ei poolda ka sõnaalgulise *h* ärajätmist, sest et *h* hääldamine võimaldab vahet teha paljude muidu häälikuliselt ühtivate sõnade vahel, näit. *hindind*, *higi-igi*, *haru-aru*, *hale-ale* jne. Muidugi võidakse väita, et keeles leidub ka teisi ühtesattumusi ja et ideaalset seisukorda pole keeles üldse võimalik saavutada. Aga vaevalt on keele selgusele kasulik selliste homonüümide olemasolu ja seepärast — kui ei ole võimalik kõigi nende kahetähenduseliste sõnade kaotamine, peaksime säilitama vähemalt senised eristamisvõimalused ja poleks tarvis neist ilma erilise vajaduseta loobuda.

J a a n T õ n i s s o n: Häälikupikkuste peent eraldamist ei maksa taga ajada, vist ka referent ei soovitanud seda kooliõpetuses; kuid ei maksa ka retuseerida häälikmärkide vaheldust. Keeles valitseb suur seadus — kompensatsiooniseadus: keel seal, kus vaja, on surutud, kus vaja, hõredam; mis ta kaotas ühes kohas kokkusurumise teel, seda saab hiljem teisel tagasi. Keel areneb ise.

J. Silvet: Häälduse ametlik normeerimine on lähemal ajal tarbetu. Kuid normeerimisprotsess käib iseendast alatasa, sest et tegelik tarvidus seda nõuab, näit. Ringhäälingus. Murde mõju meie häälduses väheneb. Kooligrammatikas pole 5 väldet tarvis. Meil poleks vaja võõrsõnus ja võõrnimedes piinlikult jälgida võõrkeelset hääldust, näit. võiksim *Manchester* hääldada *Mantsester*. Hääldus normeerub iseenesest. Kui mõne aja pärast asumegi hääldusnorme fikseerima, siis oleks see vaid sündinud faktide konstateerimine. Inglismaal mitte haritlane ei käi normi järgi, vaid norm on see, kuidas dzentlmen räägib. Arendagem meilgi igauks dzentlmenlikku hääldamist, — siis areneb ja normeerub meie hääldus iseendast. Sõnaalgulise *h* ärajätt oleks meie praeguse maitse järgi inetu.

P. A r i s t e ütleb lõppsõnas: minust on osalt võõriti aru saadud. Olen normeerimise vastu. Soovitan vaid esile tõsta, missugune hääldus on parem, kuid mitte ära keelata teisigi võimalusi. Just elav keel on see, millele tuleks rajada meie hääldamisnormid ja mitte võidelda rahva keeleinstinkti vastu. Iseasi on võõrmõjud, neist tuleks vabaneda. Ennustan sõnaalgulise *h* täielist kadu ka ühiskeelest ja pooldan *h* mittehääldamist ka võõrsõnus. Ma pole öelnud ega pooldanud, et koolides oleks vaja eraldada 5 pikkusastet, vaid jätkub senisest kolmest. Väga murdeliseks jooneks tuleb arvata *ee*, *oo* ja *öö* kvalitatiivset eristamist *e*, *o* ja *ö*-st, millel ei ole ühiskeele traditsioonis mingit pinda.

KIRJANDUSE ÜLEVAADE.

Aleksander Puškin: „Valik luulet“. Tõlkinud A. Oras, B. Alver, H. Talvik, P. Viiding. Maailmakirjandus nr. 1. Eesti Kirjanduse Selts, Tartu, 1936. 244 lk. Hind üksikmüügil 3 kr. 75 s.

Puškini „Valiku“ koostamisel on tõlkijad loovalt asja juures olnud ja teataval määral väljendanud oma generatsiooni maitset ja huvisid, mida asjata pole iseloomustama hakatud kalduvaiks uusklassikalis-romantiliselt. Teos annab tunnistust meie kirjanduskultuuri taseme tõusust, sest niisuguseid eestindusi tuleb peaaegu juba rinnastada omakirjanduse toodetega.

Muidugi ei tohi lasta tekkida illusioone, nagu võiks luuletõlgete võlu täiesti võrduda tõlgitava omaga, pealegi niisuguse tõlgetehulga puhul ja niisuguse tõlgitavaga nagu käesoleval korral. Teatav puudujääk on paratamatu. Kuid huvitav on jälgida distsipliini, millega on asutud ületama peagu võidetamatuid raskusi, analüüsihoold, mis ütleb, mida tohib või ei tohi endale lubada tõlkija, ja isiklikku loomevõimet, mis antud mustri kallal töötamisel elavalt kaasa on tuksunud.

Õieti on meil käesoleva kogu puhul tegu peamiselt A. Orase tõlkeloominguga; sellele juba suurte teenetega luuletõlkijale kuulub valdav osa Puškini lühiluuletisist, üks tähtis dramaatiline stseen ja — teose raskuspunktina — katkendid värsstromaanist „Eugen Onegin“. Teised on võrdlemisi tagasihoidlikult esinenud: H. Talvik oma tavalisel kasinal kombel mõne lühiluuletisega Puškini süngemast žanrist, mille seas see-eest aga leidub selle kogu pärlehtsaimalt tõlgitud „Uppunu“ (lk. 53—55), P. Viiding korrektselt teostatud teise dramaatilise stseeni ja Betti Alver poemi „Vaskratsanik“ väga omapäraselt lahendatud tõlkega.

A. Oras on teinud Puškini lühiluuletisist nii tiheda ja põhjaliku valiku, et tippsaavutised (vähemasti aastani 1830, s. o. P. viimase loomisjärguni) peaaegu kõik kaasa on võetud. Orase poolt on eessõnas antud ka valemid Puškini luule põhijoonte mõistmiseks: Puškin on eeskätt klassikalise harmoonia, selguse ja eksimatult reeglipärase värsimöödu meister. Hoiatatakse tema tõlkimisel kaldumast baroksesse, kirevasse, afektatsiooni kui sellele kunstnikule võõraisse elementidesse. Iseäranis väärtusliku tähelepanekuna tundub aga just vihje Puškini luule suurele süntaktilisele selgusele, selle lähedusele kõnekeelele, sest selles näib tähtsal määral peituvat võti Puškini ülekandmise lõplikule õnnestumisele. Koos eksimatusega meetrikaseaduste vastu ja eufoonilise sulavusega moodustab see põhikava, millele end lükivad selle luuletaja kõik vahelduvad omadused. Nende kolme manulusel lubab luuletaja endale vahetevahel näit. isegi afektatsiooni, tõsi küll, enamasti humoristlikuks põikuva lõpplahendusega, lubab endal olla paiguti isegi lohakas nagu romantikud, ja vägagi tihti päris barokselt vallatu, mida näeme kõige sagedamini näit. „Eugen Oneginis“. Nii et teatav baroksus pole mahasalatav, kui seda võtta sellest ja mitte puht-meetrikalisvormilisest küljest.

Oras on tõlkijana arenenud meil virtuooslikkuseni, millist kohtab harva. Suure kindluse ja sulavusega valitseb ta vormi, on riimidel rikas ja leidlik kui vähesed, evib tühendamatu leksikoni ja võib teinekord üllatada niisuguste tabavate uusmoodustistega, mida ei leidu veel üheski sõnastikus. Kestvamalt tegeldes luuletõlkimisega on ta saavutanud selles kindluse, mis tal eksimatult lubab valida vahendeid, kuidas ühel või teisel puhul algteksti olulisemaid vourusi isegi teatavate kaugemaleulatuvate, riimi-rütmi vajadusist tingitud kõrvalekaldumiste hinnaga tõlkesse üle kanda. Ta peamine tähelepanu keskendub meetrikalisele vastavusele, teiselt poolt luuletiste üldmuljele; nende kahe vahel talitab ta suurema vabadusega sõnastuse, mõtte- ja piltfiguuride grupeerimisel, kutsudes

appi iseseisvalt loovat fantaasiat. Ometi võib tema tõlget suurel määral ka sisuliselt usaldada; lõppude lõpuks kattuvad tal pilt ja mõttesisu ka puht-sõnastuseliselt originaali omaga, kui mitte samas värssis, siis samas stroofis. Mida see tähendab, mõistame siis, kui meelde tuletame, et Oras töötab suure kaustas ja et käesoleval korral on tegu Puškini ligikaudu saja mitmesuguse luuletisega.

Asudes tõlgete üksikasjalisemale vaatlusele, näeme siiski mõnesuguseid sõprusvahetekordi tõlgitava mõningate stiili- ja ainevaldade ja tõlkija huvide vahel. Tähendatagu aga kohe, et riimi leidmine iseenesest ei tee Orasele vähemaidki raskusi ja sellest küljest näib täiesti ükskõik, kas tegu on blankvärssi või puhta riimiga; enam ärevust võib viimase korral tekkida vaid riimi taga istuva lause organiseerimisse. Enesestmõistetavalt on tal seepärast olnud hõlpsam saavutada meeoleu ja ka sõnastuse suuremat kattuvust säärestes pikemais palades, kus vorm ise on veerevam, laiakaarelisem, nagu 5-jalgseis jambes kirjutatud „19. oktoobris 1825“ (lk. 34), veetlevate kõrvuriimidega aleksandriinluuletisis „Suurnikule“ (lk. 64) ja „Väejuht“ (lk. 99), oktaavidis kirjutatud „Sügises“ (lk. 75), 5-jalgset jambi tarvitavas blankvärssilises „Mickiewicz'is“ (lk. 95), niisugustes loodus- ja maastikupiltides, nagu „Kaukasus“ (lk. 61) ja jälle blankvärssilises „Külasthanin taas...“ (lk. 101). Ka Puškini heksameetrilised killud („Tsarskoje Seloo raidkuj“, lk. 86, „Noorukit kiivama noomis...“, lk. 98, jt.) on leidnud taidurliku käsitluse. Teisest küljest tundub Oras eriti omas elemendis olevat ka lühikese mõnerealise satiirilise salmiku kujundamises, seega puäntimistehnikas. „Epigrammides“ (lk. 31—33) ja „Eugen Onegini“ üksikuis värssides leiame talt vabu võrdjõulisi vaimukusi, mis võistlevad Puškini omadega. Eriline on lugu populaarsetes, Puškini varasemale loomingujärgule iseloomulikes 4-jalgseis jambides, seega üpris lihtsas ja kerges värssimõõdus kirjutatud luuletiste rühmaga, kuhu näit. kuuluvad tuntud „Eleegia“ (lk. 21), „Merele“ (lk. 23), „Talvehommik“ (lk. 63), „Stroofe“ (lk. 68), „Antšaar“ (lk. 51); neis esimesel silmapilgul ei oska leida originaali tuttavaid kokkukõlasid ja pildiniüansse, kuid nad selguvad pikapeale ja omandavad eeskujuks olnud luuletiste tooni ja herkuse. Samasugune on lugu vist veelgi kuulsamate, juba koolikrestomaatiate kaudu pähekulunud, lihtsahva-ainet sissepõimivate ja seetõttu tollaegsete valjude luulereeglite nõudel lühidais 4-jalgseis trohheustes kirjutatud meistripaladega: „Talveõhtu“ (lk. 39), „Talvine tee“ (lk. 43) ja iseäranis kuulsa tuisufantaasiaga „Tondid“ (lk. 72). Juba värssi lühidus veeretab siin raskusi ette kõikide efektide saavutamisele, mis piidlevad originaalis. Kuid tarvitades ümbertõstmisi on Orasel õnnestunud siingi tabada võrdset pildistikku ja üsna lähedat üldmeeleolu, ehk küll esimesel lugemisel võõrastama panevad meeldekulunud värsspiltides ettevetud ümberasetused ja paiguti isegi riimi ja rüümi nõudeist tingitud ümberjutustused. Oma suurima meisterlikkuse on Oras aga saavutanud säärest, eeskätt jälle kergelt 4-jalgset jambi kasustavate, kuid tunderõhult jõulis-süngete palade tõlkeis, nagu „Koraani jäljendus“ (lk. 26—30) ja „Prohvet“ (lk. 42). Siin, kus tõlkija ise tunnustab tõlgitavuse selle piiri lähedust, millest üle pole võimalik küündida, on ta tulemused õieti tõhusad. Hoolimata et midagi pole võimalik olnud päästa näit. viimase luuletise mõjuvaist kirikuslaavi arhaismidest, mille varemni arvasin baseeruvatki kogu luuletise völu, on tõlke mõju peaaegu võrdset sügav. Vähem on Orasel õnnestunud (peale mõne erandi) eleegiline värss. Siin on sagedamad eksimised raamide vastu, mis tõlkija ise luuletaja suhtes püstitanud („26. mail 1828“, lk. 50, „Eleegia“, lk. 74, jt.); neis tikub signinema sääraseid tundetoonitusi, epiteetide magusust, metafooride udu, mis Puškini juures vähem silma torkavad või sellele on koguni võõrad.

Puškini luuletisi tähelepanelikult lugedes üllatab suuresti just värssi-seppadele nii omase relva, nagu luulelise ümberütluse, metafoori kasinus.

Isegi maaliva, hingestava lisandsõna, *epitheton ornans*'i hoiak on väga mõistlik. Mida aga Puškin eriti armastab tarvitada, on võrdlus. Võrdluse võlu seisab pildi nägelikkuses, metafoori nõrkus kujutluse ebamäärasuses. Puškin kui realist hoidub esimese poole. Lühiluuletis, kus ometi ei pääse kõigest tavalisest poeetilise tehnika rekvisiitidest, kaldub ta metafoorilt meelsamini hingestatud pilti enesse. Nii on näit. arhaiseerivas „Prohvetis“ (lk. 42) vägivaldse prohvetiks-übersünni pilt otsetajutav; nii ka kotka kujutus luuletises „Vang“ (lk. 22) esmalt hajutab oma reaalsusega ja siis alles tugevdab luuletisesse kätketud vabaduseiha sümboolset tagatähendust. Seepärast tuleks vast tõlkeis lugeda motiveerimatuks vähemasti niisugused, kuigi võrdlemisi harvad vabadused, kus tõlkija end riiminõuetest on lasknud ära meelitada paisutavaile võrdpiltidele originaali otsepiltide asemele [näit. kui luuletises „Maru“ (lk. 40) tarvitatakse iseenesest küll ilusat metafoori „mere murdjaküüs“, kus Puškinil on juttu ainult „mõllavast merest tormises hämus“, või kui luuletises 1829. a-st (lk. 58) kõneldakse armastuse tulest „tunde tuhas“, kus algtekstis on vaid ilustamatu „armastus mu hinges“, või jälle kui „Eleegia“ (lk. 74) algteksti „armu naeratuse“ asemel kahekordistavalt tarvitatakse „armu naervat kevadurba“]. Need on aga vaid mõned võrdlemisi harvad hajalijuhud, kõige sagedamad siiski just eeleegilises maneeris. Alles üksikasjalise kõrvutamise järel selgub, kui võrd käesolevas tõlke-kogus on tegemist mitte üksi eufooniliste ja rütmiliste elementide võrdse silmaspidamisega, vaid ka algupärandi iga mõttenõtkumise sama nõtku järeleluuletamisega. Vahest mõnesuguseid küsimusi võib tekkida veel süntaksi alal, kuid see ei muuda üldotsust. Oleme tänulikud Orasele (ühes Talvikuga) niisuguse hulga Puškini parimate luuletiste oskuskäike ja originaalide võluga võistlevate tõlgete eest. Midagi säärast pole siamaani vist ühelgi teisel rahval ette näidata.

Mõlema dramaatilise stseeni („Ihnsa rüütli“ Orase tõlkes, ja „Mozart ja Salieri“ P. Viidingu tõlkes) blankvärsiline 5-jalgne jambimõõt pole valmistanud kummallegi tõlkijale vähemaidki raskusi; siiski võib mainida, et Viiding algteksti sõnastusest truumalt kinni on püüdnud pidada, mida Oras mõningais üksikasjus teadlikult nii oluliseks ei ole arvanud. Nende tihedalt kokkusurutud ja hästi ekraanile lükatud shake-speare'likkude stseenide võtmine „Valikusse“ ühes katkenditega „Pidust katku ajal“ (millest „Mary laul“ on Oraselt eeleegiliste lühipalade puškinlikemaid) on õnnelik. Nad täiendavad pilti vene luuletajast ka suure dramaatilise kunstnikuna, isegi paremini kui suudaks seda teha ta palju kuulsam „Boris Godunov“.

„Valiku“ kandvamaks palaks keskenduvad lõpuks siiski Orase tõlkekatkendid Puškini peateosel, värssromaanist „Eugen Onegin“, mis võtavad endi alla tervelt veerandi raamatust. Kindlasti peaks tõlkija kord käsi võtma viia terves ulatuses katuse alla selle suurepärase humoristliku realismiga jutustatud, kuid tervikuna siiski üpris tõsist ainet käsitleva romaani eestindamine, sest antud katkendid töötavad, et tõlge saaks ainulaadne. Muu seas puudutab see töö esmakordselt vene kirjanduses hiljemini nii tähtsat osa etendanud „liigse inimese“ teemat. Aine käsitlus ise on Puškinil võtnud peamiselt arveteõiendamise kuju oma noorusarmastuse — Byron'i — üliinimestega. Puškini Onegin pole Byron'i uhmlev, jumalaidtrotsiv kangelane, vaid ainult selle karikatuur vene oludes, tahtenõrk vene „barin“, moskvalane Childe Harold'i mantlis. Teose ülesehitus on kirev segu nõökavaid kommetemaalinguid ja kargeid looduspilte, poeetilisi tunnetevalgungid kergelt humoristlikuks terituvate stroofilõppudega ja sealsamas külg-külje kõrval ablasi, purevat satiiri, arvutult sagedasi kaldumisi teemalt isiklikesse märkustesse ja arveteõiendamistesse romantilise meetodi järgi, samas aga ka romantismi naerdavakstõstmist. Orase tõlge liigub neis raamides suure sundimatussega; salvavad epigrammilised püüdid stroofides, kerge minnalaskmine

toonis, seejuures valju järjekindlusega peetud rütm ja peagu puhtamgi täisriim kui Puškinil endal. Teose põhitooni ja veretukse mulje on täielik. Siin võistleb tõlkija vaimukuses tihtipuhku eeskujuga, sest et on sunnitud riimi ja rütmil pärast sinna panema asendavaid püante, kus neid Puškinil ei olegi või kus nende rõhk asetseb teisel. Ometi võib kõige õnnestumise kiuste vihjata ka siin vähemalt ühele küündimatuks, küll muidugi mitte hukutavale, pigem üldisele paratamatusele, ja mitte ükski siin ega Orase tõlkeis, vaid üldse, kus riim on mängus. Nimelt õnnestub, kui rääkida taas „Oneginist“, isegi Orasel enam puškinliku vaimukuse esiletoomine kui selle vahendite lihtsus. See vahemaa jääb paratamatult, kus hoolitsetakse tõlke kattuvuse eest. Küsimus puutub süntaksisse, millest alguses oli juttu. Näib, et hoopis teise ehitusega keelest sisuleustav tõlkimine teatavasse ettekirjutatud värsimõõtu lõppriimiga peab paratamatult lõhkuma algupärandi lauseehituse.

Kui talitada teisiti ja püüda Puškini süntaksit jäljendada, siis satume teisele paratamatusele, mida näeme näit. naabruses esinevas B. Alveri „Vaskratsaniku“ tõlkes: originaalist möödalüüetamisele koguni omaleitud piltidega, seega suuremale puudujäägile tõlke täpsuses, kuigi selle asemele saame puškinlikult-mõjuva selge lauseehituse ja säilitame täpselt mõned olulisemad, tuttavusetunnet aeg-ajalt värskendavad müllusööbunumad värsiread ja jutustise üldise kattuvuse. Kumba viisi õigustada, on raske otsustada. Sest ka B. Alveri tõlkepala jätab üllatavalt värske puškinliku mulje.

Ainult Talvikul (kui kõnelda vaid riimitud luulest) kattuvad võrd-selt sisu, süntaks ja meetrika („Uppunu“), kuid siin on see-eest tegu ka ainult üksiklööetisega.

Oras tahab olla kõige juures piinlikult lähedane originaali sisule, ühtegi varjundit vahele jätmata, ja tulemuseks on süntaksite vahe.

Kui näit. Puškini üks selleks valitud lause sõnasõnalisel tõlkes käib nii: „Kõik oli vaikne, kostus ainult öövahtide huikaid“, siis eesti tõlge kahe värsirea täitmiseks ja riimiga katmiseks peab leppima hoopis vähemorgaanilise ja paljusõnalisemana tunduva lausekonstruktsiooniga:

Ning kõikjal t u m m u s, kõikjal s u i g e;
veel ainult öövaht ja ta huige...

(Lk. 129.) (Sõrendused minu. E. R.)

Kui Puškinil: „Ja mis te arvate: ta näeb... ümber laua istuvad peletised“, siis tõlkes:

Ning näeb... ta näeb — tal kohkub hing:
ees lauas hirmutiste ring... (Lk. 152.)

Puškinil: „Lähme veel korra kuulama tammiku müha nimetu jõe kohal, külas, kus mu Eugen, laisklev ja nukker erak, alles äsja elas talve noore Tanja, mu armsa unistaja, naabruses“, ja tõlkes:

Jõe nimetuma kaldal kuuled
pea mühisevat tammehiit,
kus mu Eugen, mu eremiit,
mu nukker erak elas talvel,
ta naabriks võlvu inimitaim,
noor Tanja, kelle ihkav vaim
vaid aimles, ulmles unes, valvel.

(Lk. 175.)

Siit näeme, et Oras on rikkam pooltoonvarjundeid puistavaist sõnust, üldse enam sõnarikas kui originaal. Kuid, nagu öeldud, see on paratamatus. Nii võivad needki näited sama hästi teenida tunnistajaina Orase tõlkijavõimeist, meisterlikkusest ja toonitavusest. Veel hüilga-

vamalt teevad seda aga paljud teised värsiread, kus leiame isegi originaali ületamist vaimukuselt või mõttevarjundeilt:

Puškinil: „Harjumus on antud ülalt, ta asendab meile õnne.“

Tõlkes: Jah, harjumus on ülalt ant —
küll mitte õnn, kuid r a h u p a n t.

(Lk. 141.)

Puškinil: „Kuid muistsete aegade anekdoodid, Romulusest kuni meie päevini, säilitas ta kõik mälus.“

Tõlkes: Kuid anekdoodivara oli
tal Romulusest pääle kõik
nii selge nagu vastseim tõik.

(Lk. 113.)

Puškinil (suurilma daamidest): „Kuid üldiselt on nende jutt vaid talumatu, kuigi süütu loba. Lisaks on nad nii patunud, üllad ja targad, nii vooruslikud, ettevaatlikud ja täpsad, nii ligipäasetamatud, et juba nende nägemine tekitab spliini.“

Tõlkes:

Kuid muidu on neil jutt nii tuhm,
nii tüütult, kuigi süütult juhm.
Neil saatus kõik nii täpsalt jagand,
neil hinges kõik nii korras peet,
neil tarkus, vooorus, pieteet
nii respektaablid eest ja tagant,
et neid ei lõhukangeim miin;
ning kui neid näen, mul tekib spliin.

(Lk. 127.)

Kuid niimoodi võib tsiteerida ära juba terve „Onegini“. Üldotsusena on vaieldamatu, et Orase „Onegin“ on meie tõlkekirjanduse vastseim suursaavutus; seda loed lahkamatu huviga.

Loed läbi huviga, võitudest, puudujääkidest, kogu poemi, niipalju kui seda on antud, ja soovid, et seda oleks olnud veelgi enam — kõik tervena.

Nii loed läbi ka B. Alveri osava, originaali ilmet ehtsalt edasiandva eestinduse „Vaskratsanikust“.

Loed läbi terve teose, algusest lõpuni, saad mulje kunstilisest rikastumisest kui harva mõne teose puhul, ja paned käest, et hiljemini korduvalt tagasi tulla.

E. Raudsepp.

Peeter Speek: Attaboy! Noor-Eesti Kirjastus, Tartu 1936. 117 lk. P. Mülleri illustratsioonid ja kaas. Hind 1 kr. ja paremal paberil 1 kr. 75 s.

Kõigepealt: mis tähendab „attaboy“? Speek'i seletuse järgi on see hüüd, millega ergutatakse võitlejaid, mille kaudu jagatakse kiitust headele kõnemeestele või üldse midagi tähelepanuväärilist sooritajaile. Tema etimoloogiline süünd seletuvat vahest lausega „what a boy“, mis tõlkes oleks umbes „Vaata! kus poiss!“ või meie keeles ka julgustavalt ja vulgaarselt „vala, viruta!“ See oleks Peeter Speek'i seletuse meiepoolne ja rahvapärane seletus, sest „Attaboy“ on ju rahvaraamat.

Võitlus, millega algab raamat, on ameerikalikult rahvapärane, mitte kaika ja pussiga, vaid reeglipärase „catch as catch can“, s. o. õieti ka mitte päris-reeglipärase Euroopa mõistete järgi, sest et iga mees püüab teist väärata, kuidas aga saab, isegi vastase pöidla väänamisega või kacla kinnipigistamisega põlvede vahel, kas või teise mehe hingeheitmiseni. Aga teise mehe pead vastu uulitsakive taguda pole lubatud, rahvas protestib kohe.

Niisuguse stseeniga alustab raamat kahe eestlase võidukäiku läbi Ameerika. Kirves ja Peoleo seisavad toiduotsijate sabas ja satuvad seal tülli, kumbki aimamata, et vastaseks on eestlane. Üks on poksija, teine maadleja, mõlemad olnud oma alal tublid mehed juba kodumaal. Endised vabadusõjalased, kes otsima läksid õnne „teisel pool lompil“ ja kes peavad uskumatult palju nälgima, nagu tavaliselt ikka väljarändajad.

Kui Peoleol selles võitluses hing juba peaaegu väljas on ja ta viimse natukesega saab veel „kurat“ ütelda, siis lakkab ka võitlus ja mõlemad viiakse haigemajja. Üks ameeriklane, kirjanik-rauk, kelle pärast õieti tüli tekkiski, hoolitseb nende eest, ja siis tekib ka plaan hakata koos teotsema ja just sel alal, kus pisteti kõigepealt sarved kokku. Üks poksib, teine maadleb, näiliselt nõnda ehtsalt ja tõsiselt, et ameeriklased on vaimustatud sellest hoopis uuest kombinatsioonist: poks *contra* maadlus.

Kirvel ja Peoleol käib niiviisi käsi hästi, vägagi hästi. Neil on raha, nad toetavad Ameerikas eestlasi, kui nad neid leiavad, katsuvad — üks endine kooliõpetaja, teine endine üliõpilane — korraldada eestlaste seltsi- ning ühtehoidu, ning lõpuks siirduvad nad kodumaale, enne aga külastades Peeter Speeki. Ja see paneb nende loo kirja.

Kui neist kahest üks oleks olnud kirjanees, siis oleks saanud sellest kõitest paks raamat, niisugune ehk, nagu neid on kirjutanud üsna mitmed, ameeriklased, rootslased, sakslased jt. Mõni on kihla vedanud, et reisib 1 dollar taskus kogu maailma läbi, teine teeb seda jalgrattal, kolmas müüb postkaarte jne. Suurema või väiksema kirjanikuande järgi on neist saanud enam või vähem huvitavad raamatud, igal juhul aga raamatud, mis õpetavad tundma võõraid rahvaid, nende maid ja kombeid. Mis ikka oma silmaga nähtud, õieti tähele pandud ja põhjalikult läbi elatud, see peab ka huvitama.

„Attaboy“! on kogu tema seiklusrikkusest hoolimata juures töepärasuse hõng, mis peab olema omane seda liiki kirjandusele. Seega oleks „Attaboy“ meil vist esimene selle värvinguga raamat, vähemalt esimene, mida tuleks natuke tõsisemalt võtta. Meil on ju küll olemas mõned memuaarid, olgu nad nüüd näitlejate või artistide poolt, kusjuures mõni on nad ise kirjutanud, teine neid lasknud redigeerida või kirjutada, kuid neil puudub tõe tahe ning pilk olulisema jaoks.

Jah, kirjanik ei ole Peoleo ega Kirves. Ja ka Peeter Speek ei taha seda olla, mis oleks teataval määral raskegi, kui kirjutad teise mehe jutustuse järgi ja tahad olla tõetruu.

Lõbus on lugeda, kuidas mehed ka katsetavad kirjanduse vallas. Raamatu lõpu moodustab üks luuletus, ameerikalik oma laadis, hingestatud kodumaiselt. Hästi mõeldud, väga kentsakalt välja tulnud, nii nagu sünnivad mõned kummalised madruste- ja sõduritelaulud. Aga kõige kentsakam on meie „Tuljaku“ ingliskeelne tõlge. Nad kandsid seda laulu nimelt ette oma artistilistel turneedel läbi Ameerika. Kuidas aga saadi „Tuljakut“ nende sõnade ja selle värsimöödu järgi laulda, see pidi olema ülesanne, millest saadakse üle vaid Ameerikas.

K. A. Hindrey.

André Maurois: **Inglased**. Nende iseloom ja Inglismaa. Tõlkinud ja järelsõna kirjutanud A. Aspel. Eesti Kirjanduse Selts, Tartu, 1936. 102 lk. Hind 1 kr.

Kindlasti on moodsed ülevaated tähtsamaist rahvaist ja maist väga teretulnud „Elava Teaduse“ sarjas, vähemalt nende silmis, kes ei lähe sellest seerist otsima õpetust oma erialal. Kõrgematasemelise üldhariduse andmiseks alati aktuaalseil huvialadel leidub vaevalt tänuilikumat žanri. Võib tunda heameelt, et seda liiki, millest seni on avaldatud Nõukogude Venet ja Inglismaad käsitlevad numbrid, tahetakse hoogsalt

jätkata, nii et oleksid kaasa haaratud kõik silmapaistvamad nüüdisaja rahvad ja kultuurkonnad, koguni nende alajaotusedki.

Käesoleva raamatu lugemine igatahes pakub peale õpetuse ka sää-
rast vaimset, otse kunstilist naudingut, mis ei ole sugugi tavaline popu-
laarteaduslike väljaannetega tegelemisel. Ta autor André Maurois
muide võlgnebki oma kuulsuse vähem oma keskpäraseile (prantsuse kir-
janduse taseme juures!) psühholoogilisile romaanele kui nimelt kunsti-
päraseile biograafiaile (vt. eesti keeles „Ariel“ — Shelley elulugu) ja
kirjanduslik-publiitsistlikule toodangule. Ise teataval määral inglitud, on
tal prantslaste seas vist küll parimaid eeldusi inglaste mõistmiseks
ja ühtlasi distantsti hoidmiseks, mis alles võimaldab ülevaatlikkust ja hoi-
dumist liiga sentimentaalseist liialdusist kas positiivses või negatiivseski
suunas. Nii tihti kui ta oma käesolevas ülevaates rõhutabki erivusi
inglise ja prantsuse kultuuri arengus ning oludes, ei jää ometi varju
tiheda kultuuriühõimluse tunne mõlema naabermaa — mõlema Euroopa
kasvataja vahel. Siin inglaste karakterist ja tõekspidamisist jääv mulje
võib autori küllalt terava vaimukuse ning huumori valgustusest saada
mingi liiga erandliku või koguni vähesümpaatse varjundi, kuid seda
ainult nende silmis, kes pole harjunud huumori ega irooniaga. Lõppeks
on suur lõbu näha üht „auväärt“ rahvust koheldavat just intelligentse
huumori ja iroonia paraja vahelduse võtetega. Muide on Maurois enese
suhumine inglasises pigem soe kui vaenlikult kriitiline, ja teravaimad
iseloostused-vaimukused raamatus on tsitaadid just inglise autoreilt!
Sellega on saavutatud kahekordne iseloostus. Näit. inglaste avaliku
või ka salajase konservatiivsuse kohta. „Parem on“, ütles lord Balfour,
„teha alatitehtud rumalust kui tarka tegu, mida pole kunagi tehtud.“

Kõigest oma sädelusest ja kergusest hoolimata annab Maurois ra-
amat üsna põhjaliku ja nähtavasti tõetruu pildi inglaste vaimset kui ka
vaistlikust olemusest (viimasele küljele muide langevat palju vastutust
maa ühiskondlikuski elus). On üllatav, kuivõrd hästi vastab peatükk
„Välispoliitika“ sellele muljele, mis ajakirjanduse järgi saab praegu-
sest inglise välispoliitikast. Teisal on Inglismaa rahvusvahelist käitumist
iseloostustatud järgmiselt: „See minevikuaustus julgustab Inglismaa
sõpru väljaspool, sel ajal kui ta oportunitysm neid närveerib.“ Ja samas
kokkuvõte, mis lahendab kogu pika rahvusekarakteristika vastuolud:
„Inglase hinges samuti nagu ta taevast on kliima alati hea, kuigi ilm on
sageli halb.“

Maurois raamatus valitseb mingi terve tasakaal rahva „avaliku elu“
— vaimukultuuri, institutsioonide, poliitika ja ühiskondliku ehituse —
ning ta eraelulis-intiimsemate külgede vaatluses, rõhuga midugi esime-
sel ainealal. Kui mitte prantslaste, siis küll inglaste seisukohalt oleks
oodanud ka peatükki, mis käsitleks maa sööma- ja joomatraditsioone!
Ent see lünk osutub siiski täiesti loomulikuks, kui arvestada, et teisel
äärel puuduvad ka peatükid inglaste kunsti- ja kirjandusemele kohta.
Viimast seika siiski on siin-seal valgustatud üsna huvitavate ja uudsete
märkmetega.

Kokkuvõttes on Maurois raamat hea näide sellest, kuidas prants-
lased — samuti kui inglased — oskavad tõsiste teadmete pakkumist ja
süsteemsust otseki märkamatu ühendada sundimatu, vaimuka ja preg-
nantse stiiliga.

A. Aspeli tõlge vastab algupärandi väljendusviisi kvaliteetidele ja
on hoolikas ses suhtes, et meie lugejale vastutulemiseks on tarbekorral
mõtet esitatud mõne lisandi võrra täielikumalt. Kahjuks on küll ra-
amatu asjalikemas kohas, kus räägitakse töölis- ja talupojakihi arengust,
juhtunud tõlkimisel või redigeerimisel üks eksitus ja üks ebaselgus
(lk. 88 jj.). Võiks märkida ka mõnda ebatäpsust inglise sõnade foneeti-
lises kirjaviisis.

H. Paukson.

Joh. Aavik, H. Jänes, A. Meissaar ja O. Parlo: **Euroopa kirjanduse pääjooni I**. Gümnaasiumi III (I) klassile. Toim. H. Jänes. Noor-Eesti Kirjastus. Tartu, 1936. 130 lk. Hind 1 kr. 20 s.

See kollektiivne teos tahab täita lünka, mis seni end üsna valusasti on tunda andnud kirjanduse õpetamisel koolis. Temas leiavad üksikasjalisema kirjandusloolise ülevaate mõningad maailmakirjanduse tähtteosed, mis juba kauemat aega seisid koolikavas, millede kohta aga tänini õpilased said teha märkmeid ainult õpetaja antud ülevaate järgi, sest et puudus vastav kättesaadavam õpik.

Nüüd avaneb õpilasil võimalus kõnealuse raamatu abil lähemalt tutvuda Cervantes'e, Chateaubriand'i, Victor Hugo ja Aleksis Kivi elukäiguga, põgusalt kogu nende loominguga ja üksikasjalisemalt ühe väärtteosega iga mainitud kirjaniku loomingust.

Raamatu koostamisel on autorid jälginud vastavaid moodsaid allikaid ja nende valik on tehtud asjatundlikkusega.

Kuigi A. Kivi kohta juba 1930. aastast saadik on olemas eestikeelne tõlge Tarkiaise monograafiast, pole see raamat ometi küllalt kättesaadav õpilasile. Seepärast on Tarkiaise järgi tehtud kokkuvõtlik ülevaade meie vennasrahva suurmeistri ning eriti „Seitsme venna“ põhjalikum eritlus väga hinnatav osa raamatus. Samuti on kirjanduse õpetamisel ja õppimisel suureks abiks ka ülevaade „Don Quijote'st“, „Atala'st“ ja „Jumalaema kirikust Pariisis“.

Nõrgimaks kohaks teoses on teoreetiline sissejuhatus, mis püüab tutvustada lugejat ilukirjanduse olemusmõistega.

Siin leidub väiteid ja lauseid, mis tähelepanelikumal lugemisel sunivad kui mitte otse fakte ümber lükkama, siis ometi üsna mitmes kohas vähemalt sõnast kinni haarama. Nimelt tundub paiguti sõnastuses juhuslikust, ähmasust ja koguni ebaloomisust.

Nii näit. ei saa lugeda õnnelikuks lauseid: „Kirjandust võib jaotada kahte suurde liiki — proosakirjanduseks ja poeesiaks ehk ilukirjanduseks. Viimast nimetatakse ka kunstiliseks, esimest mittekunstiliseks kirjanduseks“ (lk. 2).

Rohkem kui asi väärt, tuleb õpetajal siin selgitama hakata arusaamatuste vältimiseks, mis „proosakirjandust“ siin õieti on mõeldud. Sel puhul oleks olukorda selgitavam olnud kas või sõna tarbekirjandus.

Täiesti üleaarne on ka näit. see subjektiivne väide, et: „Belletristika on loetavam kirjandusliik, olles huvitavam teaduslikust...“ (lk. 4).

Sest milleks end petta, kui teame ja näeme sageli inimesi, pealegi nn. haritud inimesi, kes peagu üldse ei loe ilukirjandust, kas või põhimõtteliselt mitte. Ja mis puutub loetavusse, siis vaevalt ses suhtes mõni muu liik suudaks võistelda ajalehaga.

„Lühike üldülevaade Euroopa kirjanduse ajajärkudest ja peaesindajaist“ on raamatus väga oluline peatükk. Kahju ainult, et ta on liiga konspektiivne ning napisõnaline, nii et tast kordamise mõttes küll teatud kasu on õpetajal, väga vähe aga õpilasel. Viimane kuuleb siin küll suure hulga vanade autorite nimesid, millele tema teadvuses aga ei lisandu mingeid konkreetsemaid assotsiatsioone, välja arvatud suurimad vanad klassikud, kes siin-seal koolitöös esile kerkivad ja kellest leidub mõningaid ümberjutustusi ja tõlkeriismeid ka eesti keeles.

Tuleb eeldada aga, et siin polegi kõik need rohked nimed mõeldud kuivaks pähetuupimiseks.

Alapeatükis „Uusimaid liikumisi kirjanduses“ räägitakse uusnaturalismist ja uusromantismist ja loendatakse väga mitmesuguseid XX sajandi episoodilisi -ism-e-kurioosumeid, millede kohta teadlikumaski kirjanduslikus ringkonnas puudub enam-vähem kindel konventsionaalne

sisumõiste. Peale kõige muu on see peatükk enneaegne, sest ta ei kuulu vastava kursuse kavasse; aga et ta pikkus on ainult üks lehekülg, siis pole ta ka koormaks. Ainult tähendada tuleks, et uusromantismi mõiste pole meie kirjanduslikes traditsioonides nii tihedalt samastatud sümbolismiga, nagu seda mõningal pool tehakse ning mida näeme ka kõnealuses raamatus, vaid temasse kuuluvad mitmed tunnuslikud elemendid, mida siin mainitakse ühenduses uusnaturalismiga.

Keeleliselt on teos üldiselt hea. Retsensent ei tahaks mitte vastu vaielda ebaametlikele keelendele nagu süvenemaks (lk. 54 9. r. a.) või „evivad sellise teema“ (lk. 59 10. a.). Taunida tuleks vahest küll sünonüümide siht ja eesmärk segamist (vrd. lk. 19. r. ü., lk. 58 4. ja 13. rida alt). Arvatavasti trükiladu ja arvele tuleb kirjutada „kõike neid“ (lk. 38 7. ü.). Tülikas viga on ebaselge lause: „Esitusviis on kirglik ja pateetiline, nende (minu sõrendus. P. V.) väljendamiseks esinevad sagedad tunderõhulised laused (lk. 66, 11. r. a.). Trükiveaks tuleb arvata ka eksitav A. Kivi ebaõige sünniaasta 1843 pro 1834 (lk. 88).

Tervitav on raamatu lõppu asetatud juhis pärisnimede hääldamiseks.

Lõppkokkuvõttes võib ütelda, et umbes sellist raamatut nagu kõnealune oli meil juba ammu vaja. Ja kuigi ta pole puudusteta, hõlbustab ta siiski tunduvalt maailmakirjanduse õpetamist koolis ja seega on tema ilmumine õigustatud.

P. Viies.

Herbert Tampere: Eesti rahvaviiside antoloogia I. Anthologia cantuum popularium Estonorum. Eesti Akadeemilise Helikunstnikkude Seltsi Toimetused I. Tallinn, 1935. 152 lk.

Möödunud aasta viimased päevad rikastasid eesti folkloristlikku kirjandust jälle ühe hea teose võrra, seekord eesti rahvaviiside alalt. Saatesõna kohaselt kõnealuse antoloogiaga tahetakse pakkuda ainet niihästi muusikamehele kui etnoloogile. Kuid raamat ei haara tervet Eesti ala. Kogu seni talletatud rikkalikku rahvamuusika-vara olekski võimatu avaldada korraga, olgugi kas või kitsapiirilises valimikus. Seepärast kogu kava teostatakse vihkude kaupa territoriaalseis lõigendeis. Esimesse vihku on koondatud laulunäited Lõuna-Eesti lääne- ja keskosast, või ligemalt autori jaotust tarvitades 1. Mulgi-, 2. Oandi- ja 3. Mõniste-maal. Esimesse kuuluvad Halliste, Karksi, Paistu, Tarvatu ja Helme kihelkond, teise Puhja, Rannu, Rõngu, Otepää, Nõo, Kanepi, Sangaste, Urvaste, Karula ja läänepoolne Hargla, kolmandasse idapoolne Hargla khk. kui eriti hea ja iseseisev laulumaa. Sellegi omaette teatava kultuur-rajooni lauluvara ei moodusta täiesti ühtlast tervikut, kuid autor otsib oma jaotusele põhjendust muistsest ühiskondlikust grupeeritud hõimkondadeks, mille piire ajalooline aeg tasandamise asemel olevat aina süvendanud.

Väärtuslikuks tuleb pidada viisivalimikule juurde lisatud kolme-pögnalist sissejuhatust, milles katsutakse iseloomustada ka laulu- ja viisimaterjali elutingimusi laiemalt ja elulisemas seoses, kui seda meil seni on tehtud. Nii antakse lisaks eeltoodule selle ala tähtsamate laulike elulood, mis puhul laule tarvitati (või tarvitatakse), ja kirjeldusi laulude ettekandmisviisi kohta. Vaadeldakse laulutraditsiooni esinemist üksikute kihelkondade kaupa ja näidatakse, et kohati on rikkalikud laulu-pärimused kestnud viimase ajani (Lääne-Mulgimaal, Lõ-Oandimaal, eriti Mõniste-maal), mujal juba ammu kadunud või kadumas. Usutavad on ka laulude kadumise põhjendused, kuigi nendega pole öeldud enam uut. Laulude kadumist põhjendatakse hariduse levimisega — taganesid vanad rahvalaulud, tulid asemele koolides ja laulukoorides õpitud kunstlaulud.

Teiseks tähtsaks põhjuseks oli herrnhutism. Seda on võidud varemgi konstateerida, et palvemajade ümbruses vana laul on muutunud väga haruldaseks. Siin näidatakse, et alad, kus usuline liikumine oli vähem aktiivne (Sangaste, Karula, Hargla, Karksi, Paistu), on praegugi veel laulurikkad.

Viiside suhtes on üldiselt silmapaistev teatav monotoonsus, spetsiaalviiside puudumine, eriti Mulgimaal. Laulik tunneb ainult paar viisi ja kasustab neid iga laulu juures. Oandimaa viisirepertuaar on rikkalikum, leidub spetsiaalviisi, kuid autor peab neid laenudeks Lätist või ida poolt; samuti esineb spetsiaalviise Mõnistemaal.

Huvitavad on ka laulikute elulood, mis aitavad sissevaadet rahvaloomingu ellu tunduval määral terviklikumaks muuta. Need on kirjutatud elavalt. Mõnesse neist on kirjeldaja valanud ehk liiga palju isiklikku tundetooni üldise iseloomustuse arvel, mis jätab eluloo ühekülgeks (lk. 22).

Ka tarvitab autor ehk liiga palju tsitaate kohtades, kus omade sõnadega lühemalt ja sama hästi oleks võinud asja ära öelda, ilma et sellest mingit vääratust või kaotust oleks järgnenud. Seda eriti rahvaluulekogujate päevikute kasutamisel (lk. 15 jj.). Pikad ja korduva sisuga tsitaadid rikuvad ülevaate tihedust.

Muusikalises osas antakse 138 viisi hoolikas esituses varustatud iga-külge täpsete andmetega, tähtsamad viisitüübid tarbekorral variantidega. Teatavat rahuldamatust tekitab aga rühmitamine võrdlemisi üldjooneliste pealkirjade alla. Nii: A. Erilistel olukordadel lauldavad laulud, B. Inimese elukäik oma mitmesuguste suhetega, C. Mitmesugust. Viimasesse on paigutatud laulud, nagu „Hobune varastatud“, „Härjad murtud“, „Ehted varastatud“ jne. Seega eepilisedki laulud peavad asetuma ebamäärasesse mitmesuguste rubriiki. Sooviks küll üksikasjalisemat ja enam sisulist jaotust. Kohati tundub, et autor isegi on olnud veidi hädas oma jaotusega, pannes alapealkirja „Nooruse rõõm ja ilu“ alla tüübid nagu „Laulik“, „Laulu võim“, „Metsa murd“, jne. Ega ainult noor pole laulik, ja laul mitte vist ainult nooruse rõõmuavaldus. Edasi oleks ehk parem tarvitada laulude pealkirjaks, kus võimalik, laulust endast võetud mõnd iseloomustavat värsirida (nagu seda osalt teeb Hurt VK-s) kunstliku märksõnalise pealkirja asemel, mille alla võib paigutada õige erinevaid laule. Juhuslik näide: „Tunnen tuima“ (lk. 101), parem „Mina küll tunnen tuima naru“, või „Täna“, „Laulik“ jt.

Raamatu sissejuhatavas osas antakse hulk pilte rahvalaulikuist ja muust, ning rida selgitavaid kaarte. Lk. 31 antud kiige (kahe vahraga) pilt ei vasta Lõuna-Eesti, vähemalt lääneosas, üldiselt tarvitusel olevale kiigele. Palju sagedam, kohati ainult tarvitatav on nelja vahraga kiik, mille pilt oleks ka enam sobinud raamatusse.

Üldiselt on autor kõik osad suutnud esitada ülevaatlikult ja selgesti. Välismaalast abistab pikk saksakeelne referaat raamatu lõpus. Jääb soovida, et töö jätkuks, kujunedes esimeseks põhjalikuks rahvaviiside valimikuks Eestis, milleks esimene osa annab kõhklematuid lootusi.

Ed. Laugaste.

Minu teose arvustajale.

Leidsin lehekülje „Eesti Kirjandusest“ nr. 4, 1936, kus M. Sillaots võtab vaatluse alla minu teose „Kullas ja põrmus“, avaldades kahetust, et sellele on külge kleebitud romaani etikett ja ei ole mitte mälestuskogu, mis omistaks teosele kultuuriloolise dokumendi väärtuse. Nüüd aga ei võivat kindel olla, kus lõpeb ilustiste jne. hulk. Ehk ei ole

nii väga andestamatu väärsamm, kui võtan sõna eksiarvamuste ärahoidmiseks.

„Kullas ja põrmus“ ei ole muidugi mingi romaan, liiati et sellel puudub algus ning lõpp. See on vaid väljavõte suuremast romaanist. Et mahukam esikteos meie oludes ei leia kirjastajat, seepärast toimus tema kallal suurim „veretöö“ juba kodus, ja kirjastus on seda veelgi jätkanud oma arusaamise ning maitse kohaselt. Nii on teoses säilinud ainult kõik jantlik, sensatsiooniline, sõnaga, kõik see, mis on äriliselt kuidagi kasulik. Tõsisem ajalooline materjal, mis mitmeigi arvates just oleks olnud väärtuslik, on kärbitud teose ühe kolmandiku ulatuses.

Lühendamispalaviku tulemusena on arusaamatuid, tumedaid ja katkisi pilte. Sest ma küsiks, milleks näit. on üldse esile kistud pea-tegelase venna Heino tulek Peterburi, kui selle poisikese edaspidine saatus, mis oli küll ainult vaevu ühel leheküljel, on nagu ära pühitud. Samuti jääb üsna tumedaks Pavlovi perekonna kadumine jm.

Tiitellehelegi, millele olin kirjutanud **Ajaloolis-töelude romaan**, on jäetud ainult romaan, vist ka raamatu lühendamise mõttes...

Nii on keegi teine pannud vöö mu vööle ja viinud mu sinna, kuhu ma ei ole tahtnud. Ning mu esikteos on mulle toonud aina suurt pettumust ning hingekibedust. Endakaitseks ei läinud mul korda teha muud, kui viia raamatu tiraaž miinimumini.

Kui aga kahtlete, kas selle teose tõde võib võtta „puhta rahana“, siis lisandan: seda võib võtta puhta kuldrahana. „Juurdeluuletatud ilustiste, lisanduste ja täienduste hulk“ puudub absoluutselt. Pigem on palju, palju salgamisi, varjamisi, sest minu paber ei ole sugugi nii väga kannatlik.

Olen töö juures püüdnud olla täiesti erapooletu. Kui teele on pikuti juhtunud ette juuksekarvu, olen needki kiskunud lõhki ja heitnud pooli paremale ning pahemale, et kellelegi ei sünniks ülekohut. See ei ole kõrgmäe kuivjõgede vesi, mis sogane ja läbipaistmatu, on vaid surve saadus, on allikavesi, mis tunginud päevavalgele sealt, kus maapinna kihid kõige õhemad.

Minu „memuaarid“ tahaksid olla kui mälestuseks neist paljudest noorist eesti tüdrukuist, kes omal ajal läksid võõrsile teenima, seega aga ühtlasi nii või teistiti enamikus kaduma meie rahvale: kas sulades võõr-rahvasse, kas hukkudes „kuldsele häbipostil“, või pöördudes kunagi tagasi kodumaale, ilma tervisest, usust elusest.

Kuid minu peamiseks lohutuseks on, et minuta oleks jäänud kirjutama see teos, ning sellest oleks olnud ehk Eestile, võib-olla kogu inimkonnale, kuidagi kahju... sest nii palju alasti tõde oleks jäänud „vaka alla“.

Sest see ei ole kodukoppe, ei kaluriküla ega talutare, kus meil ollakse kodus: ei ole ka kohvik ega väikekodaanlik „salong“, — suuri meil ju ei ole. Sellesse maailma ei ulata kirjaniku fantaasiasilm. Ehk kui ulatakski, siis ei „näe“ seda elu muidu, kui peab kandma teenijaprilli. Pigem on aga kõikide aegade kirjanikud kuulunud nende kilda, kes on vaadelnud teenijaid kaudu härraste mustprilli.

Seega olen siiski veendunud oma teose väärtuses just kultuuriloolise dokumendina.

A. Kariste.